

Uchwała Nr XXXI/210/2021
Rady Miasta Chełmna

z dnia 13 stycznia 2020 r.

**w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Miasta
Chełmna na lata 2021 – 2024**

Na podstawie art. 7 ust. 1, pkt. 9 i art. 18 ust. 2 pkt 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2020 r., poz. 713, zm. Dz. U. z 2020 r. poz. 1378) oraz 87 ust. 3 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 r., poz. 282, zm. Dz. U. z 2020 r. poz. 782; Dz. U. z 2020 r. poz. 1378.), po uzyskaniu pozytywnej opinii Kujawsko-Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu, uchwała się co następuje:

- § 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Miasta Chełmna na lata 2021 - 2024, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.
- § 2. Wykonanie uchwały powierza się Burmistrzowi Miasta Chełmna.
- § 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od jej ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Kujawsko - Pomorskiego.

Przewodniczący Rady Miasta: W. Strzelecki

Załącznik
do Uchwały Nr XXXI/210/2021
Rady Miasta Chełmna
z dnia 13 stycznia 2021 r.

**GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI
GMINY MIASTA CHEŁMNA
na lata 2021-2024**

Opracował: Kamil Grzyb
Chelmo, październik 2020 r.

1. Wprowadzenie

1.1. Podstawa prawna i cel opracowania

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2020 roku, poz. 282.) - zwana dalej ustawą, w art. 87, ust. 1 nakłada na burmistrza obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami. Program ten opracowuje się na okres 4 lat a po dwóch latach od jego wejścia w życie sporządza się sprawozdanie, które przedstawiane jest radzie miasta. Problematyka dokumentu obejmuje nie tylko tereny objęte ochroną konserwatorską ale obszar w granicach administracyjnych gminy.

1.2. Wstęp

W ustawie określono jakie cele powinien spełniać ten dokument, zostaną one przedstawione w dalszej części opracowania, jednak nadrzędnym celem wszelkich działań związanych z zabytkami jest ich ochrona i zachowanie w jak najlepszym stanie, abyśmy mogli przekazać je we władanie przyszłym pokoleniom. Należy sobie zdawać też sprawę, że jakakolwiek ingerencja w zabytkową strukturę obiektu pozostawia w niej ślady a niewłaściwe działania mogą przyczynić się do znaczącego spadku wartości zabytkowej a w skrajnych przypadkach również destrukcji. Niestety nie tylko podjęcie czynności przy obiekcie zabytkowym może mieć negatywne skutki ale także zaniechanie pewnych prac w szczególności dotyczących konserwacji i zabezpieczenia przed warunkami atmosferycznymi, zniszczeniem, wandalizmem, kradzieżą może doprowadzić do bezpowrotnej utraty walorów zabytkowych obiektu. Ponadto, opieka nad zabytkami jest nie tylko obowiązkiem nałożonym przez ustawę na właściciela, to jest głównie obowiązek względem przyszłych pokoleń. Najczęściej, budynki zabytkowe powstały w czasach minionych pokoleń, my jesteśmy tylko depozytariuszami tego co odziedziczyliśmy. Powinniśmy zadbać o to co posiadamy - dla naszego wspólnego dobra aby móc cieszyć się pięknem otaczającej nas zabudowy mając poczucie, że działania przez nas podjęte będą stanowiły przedmiot dumy dla tych, którzy przyjdą po nas. Konserwacja zabytków jest dziedziną bardzo trudną gdyż jest to ciągle balansowanie pomiędzy tym co należy bezwzględnie zachować a co można zmodyfikować. Miasto, jako żywy organizm musi się rozwijać co w niektórych przypadkach może się wiązać z koniecznością wyboru czy zachować dany obiekt czy jednak dopuścić jego usunięcie aby wymienić na inny, bez szkody dla wizerunku miasta. W dokumencie tym zostanie przedstawiony stan posiadania zabytkowej substancji, propozycje działań mających na celu ochronę zabytków oraz możliwości i źródła finansowania opieki nad zabytkami.

1.3. Zakres ochrony zabytków

Na wstępie należałoby wyjaśnić co rozumiemy pod pojęciem zabytek, jakie są rodzaje zabytków i jakie zabytki występują na terenie Chelma.

Zgodnie z art. 3, pkt. 1 ustawy, definicja zabytku przedstawia się następująco: "zabytek – nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową".

Jak widać z powyższego zapisu nie określa się minimalnego wieku, jaki musi posiadać obiekt aby został uznany za zabytek, nie określa się też jego minimalnej wielkości, wartości materialnej czy formy. Kluczowe dla uznania danego obiektu czy przedmiotu za zabytek jest jego wartość

historyczna, artystyczna lub naukowa oraz przeświadczenie, że jego zachowanie **leży w interesie społecznym**. Oznacza to, że dany obiekt ma wartość nie tylko dla danej osoby - jego posiadacza ale musi stanowić wartość dla ogółu społeczeństwa. Można by to postrzegać w ten sposób, że budynek uznany za zabytkowy stanowi dobro ogólnospołeczne. Właściciel, pomimo iż ma prawo dysponowania nim, nie może tego robić w sposób swobodny gdyż musi uwzględniać wymogi konserwatorskie dotyczące w szczególności zachowania jego substancji w sposób niepogorszony. Nie może go swobodnie przebudowywać, przekształcać, gdyż jego działania mogłyby doprowadzić do utraty walorów zabytkowych a to jest działanie szkodliwe z punktu widzenia zachowania dobra narodowego. Organem powołanym do kontroli podejmowanych działań przy zabytkach, wydawania decyzji administracyjnych oraz ustalania właściwych działań mających na celu zachowanie substancji zabytkowej jest głównie urząd konserwatora zabytków.

Aby móc łatwiej zidentyfikować czy określić co jest obiektem zabytkowym wprowadzono zinstytucjonalizowane formy ochrony zabytków, do których należą:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 3) uznanie za pomnik historii;
- 4) utworzenie parku kulturowego;
- 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Jak łatwo zauważyć, wpis do gminnej ewidencji zabytków nie jest formą ochrony zabytków co nie oznacza, że obiekty te nie są w żaden sposób chronione. Wręcz przeciwnie. Umieszczenie danego obiektu w wojewódzkiej a następnie gminnej ewidencji zabytków niesie za sobą określone konsekwencje. Są to nawet konsekwencje finansowe za nie podjęcie określonych działań.

Zgodnie z art. 107a ustawy:

Właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo wpisanego do rejestru lub innego zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków, który nie powiadomił odpowiednio ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego albo wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia,
  - 2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia,
  - 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego, w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany,
  - 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości
- podlega karze pieniężnej w wysokości od 500 do 2000 zł.

2. Karę pieniężną, o której mowa w ust. 1, nakłada w drodze decyzji organ ochrony zabytków, którego właściciel lub posiadacz obowiązany był powiadomić.

Ponadto w przypadku gdy przewidywane jest prowadzenie robót budowlanych przy obiekcie lub na obszarze niewpisanym do rejestru zabytków, a ujętym w gminnej ewidencji zabytków, pozwolenie na budowę lub rozbiórkę obiektu budowlanego wydaje organ administracji architektoniczno-budowlanej w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wynika to z art. 39, ust. 3 Prawa budowlanego.

Przytoczono te informacje z uwagi na fakt, iż na terenie miasta występuje bardzo duża liczba obiektów wpisanych do ewidencji zabytków a nie zawsze jest świadomość u posiadaczy tych obiektów o ciążyących na nich obowiązkach i odpowiedzialności.

Na terenie miasta obowiązują następujące formy ochrony zabytków:

- 1) Wpis do rejestru zabytków - możemy tu wskazać dwa rodzaje wpisu do rejestru. Pierwszy obejmuje obiekty indywidualnie wpisane do rejestru zabytków (ich wykaz znajduje się w opracowaniu) a drugi rodzaj to tzw. wpis obszarowy. Wpis obszarowy dotyczy zespołu staromiejskiego w granicach murów obronnych oraz w ich otoczeniu - dokładne granice wyznaczone

zostały w planie zagospodarowania przestrzennego. Obejmuje on teren Zespołu Staromiejskiego z jego siatką ulic czyli formą zagospodarowania przestrzennego ale także charakter zabudowy i zagospodarowania terenu. Wpis do rejestru zabytków odbywa się na podstawie decyzji administracyjnej wydawanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków. Decyzja może zostać wydana z urzędu albo na wniosek właściciela zabytku nieruchomości lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy - jeżeli organ uzna obiekt za posiadający wystarczające walory zabytkowe.

Wpis do rejestru zabytków określonego obszaru oznacza, że wszelkie działania o charakterze budowlanym, nawet jeśli nie dotyczą obiektów indywidualnie wpisanych do rejestru zabytków - wymagają uprzedniego uzyskania pozwolenia właściwego konserwatora zabytków (miejskiego lub wojewódzkiego).

2) Uznanie za pomnik historii - Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 kwietnia 2005 roku w sprawie uznania za pomnik historii (Dz. U. z 2005 r. Nr 64, poz. 568) ustanowiony został pomnik historii o nazwie: "Chełmno - Stare Miasto" obejmujące swoim zasięgiem miasto w granicach murów obronnych. Ta forma ochrony zabytków ustanawiana jest na terenach, obiektach czy zespołach obiektów wpisanych do rejestru zabytków, które posiadają najwyższą wartość dla kultury na poziomie krajowym. Obecnie w Polsce jest 105 pomników historii, a umieszczenie w tym gronie Starego Miasta Chełmna świadczy o wysokiej randze jaką posiada.

3) Ustalenie ochrony w planie zagospodarowania przestrzennego - Na terenie miasta obowiązują plany zagospodarowania przestrzennego, w których uwzględniono występowanie stref ochrony zabytków a także oznaczono obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków oraz wpisane do rejestru. Określono też rodzaj działań jakie są dopuszczalne w tych strefach ochronnych oraz w odniesieniu do obiektów podlegających ochronie.

1.4. Opieka a ochrona zabytków

Aby podejmować prawidłowo działania przy zabytkach należy w pierwszej kolejności rozróżnić dwa zasadnicze pojęcia: ochrona zabytków oraz opieka nad zabytkami. Zgodnie z zapisami ustawowymi (ustawa o ożoncz) ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Opieka nad zabytkiem sprawowana jest przez jego właściciela lub posiadacza i polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Jak widać z powyższych zapisów ochrona zabytków należy do organów administracji publicznej a opieka nad zabytkami jest obowiązkiem właściciela (posiadacza) niezależnie od jego formy prawnej. Na dysponującym danym zabytkiem ciąży obowiązki, które dotyczą w głównej mierze powinności zachowania go w jak najlepszym stanie oraz prowadzenia działań mających na celu prawidłowe korzystanie i konserwowanie.

1.5. Dokumenty zatwierdzone przez Radę Miasta, odnoszące się do ochrony zabytków

1) Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Miasta Chełmna zatwierdzone uchwałą Nr XXV/151/2008 Rady Miasta Chełmna z dnia: 28 października 2008 r.

Jest to dokument kreujący politykę przestrzenną w gminie. Należy w nim uwzględnić między innymi obszary i zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Oznaczono w nim strefy ochrony konserwatorskiej oraz ogólne wytyczne dotyczące ochrony zabytków. Ustalenia studium przenoszone są i uszczegóławiane w planach zagospodarowania przestrzennego. Obecnie jest tworzone nowe studium, w którym problematyka ochrony zabytków również będzie uwzględniona.

2) Plany zagospodarowania przestrzennego obowiązujące na terenie miasta.

Obecnie na terenie miasta obowiązuje 19 planów zagospodarowania przestrzennego, które obejmują większość powierzchni miasta. Podstawowym dokumentem jest plan z 2006 r., który na przestrzeni lat był modyfikowany. Plan z 2006 r. podzielony jest na jednostki strukturalne pokrywające swym zasięgiem większość powierzchni miasta. Zmiany do tego planu obejmują różne obszary pod względem powierzchni oraz mają różne skonstruowane ustalenia, jednak jeśli znajdują się na ich terenie obiekty czy strefy zabytkowe - te informacje są w nich zawarte. Najczęściej bardzo szczegółowo określono sposób postępowania z obiektami zabytkowymi, zakres dopuszczalnych przekształceń, adaptacji czy prac remontowych. Łącznie z rodzajem materiałów dopuszczonych do stosowania. W niektórych planach szczegółowo określono również rodzaj reklam i sposób ich mocowania na obiektach czy w przestrzeni zabytkowej. Plan zagospodarowania przestrzennego, to oprócz wytycznych konserwatorskich najważniejszy dokument służący ochronie zabytków. Plany zagospodarowania dostępne są na stronie internetowej: bip.chelmno.pl oraz w urzędzie miasta.

3) Strategia rozwoju Gminy Miasta Chełmna na lata 2014 - 2020 zatwierdzona uchwałą Nr X/59/2015 Rady Miasta Chełmna z dnia 29 czerwca 2015 r.

Strategia rozwoju miasta ma na celu wskazanie potencjału miasta jego mocnych i słabych stron, zdiagnozowanie stanu istniejącego a następnie w oparciu o zebrane materiały wyznaczenie kierunków rozwoju. Wyznaczono 4 cele strategiczne: 1 – Chełmno miastem zapewniającym wysoką jakość życia mieszkańcom; 2 – Chełmno atrakcyjnym centrum lokowania inwestycji; 3 – Chełmno ważnym ośrodkiem turystycznym na napie świata; 4 – Chełmno przyjazne środowisku. Dwa z tych celów szczególnie łączą się z ochroną zabytków – cel pierwszy oraz trzeci. Cel trzeci bazuje praktycznie na zabytkach miasta gdyż to one, poza atrakcyjnym położeniem, krajobrazem i otoczeniem tworzą klimat miasta i są jego główną atrakcją. Można by powiedzieć, że zabytki są głównym filarem, na którym turystyka może się opierać. Cel pierwszy – czyli zapewnienie wysokiej jakości życia mieszkańców również związany jest z zabytkami gdyż znacząca część substancji mieszkaniowej miasta to budynki zabytkowe, najczęściej XIX wieczne, których stan techniczny nie zawsze jest zadowalający. Od tego czy budynek będzie utrzymywany w należytej kondycji technicznej, czy będzie konserwowany, remontowany (szczelne pokrycie dachu, prawidłowa wentylacja w mieszkaniach, przeciwdziałanie zawilgoceniom ścian itd.) zależy jakość życia jego mieszkańców. W strategii wskazano na zadania, które bezpośrednio dotyczą ochrony i renowacji zabytków – są to:

Zad. nr 4. Roboty remontowo-konserwatorskie elewacji kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Chełmnie;

Zad. Nr 5. Prace remontowo- konserwatorskie kamienic w obrębie Starówki – w strategii wskazano, że prace te mają dotyczyć tylko obiektów wpisanych do rejestru zabytków jednak należałoby to traktować rozszerzająco, tzn. powinny obejmować również budynki w gminnej ewidencji zabytków;

Zad. Nr 6. Remont pokrycia dachowego oraz prace remontowo-konserwatorskie elewacji kościoła pw. Ducha Świętego;

Zad. Nr 7. Prace remontowo-konserwatorskie elewacji kościoła pod wezwaniem św. Jakuba Starszego i św. Mikołaja;

Zad. Nr 12. Rewitalizacja i adaptacja zdegradowanych terenów powojkowych przy ul. Biskupiej na funkcje mieszkalne, usługowe i publiczne;

Zad. Nr 13. Modernizacja i adaptacja budynku komunalnego przy ul. Biskupiej 14 na funkcje społeczne i oświatowe – zadanie już nieaktualne gdyż budynek ten został sprzedany prywatnemu inwestorowi, który po wyremontowaniu obiektu zaadaptował go na cele biurowe. Obiekt obecnie bardzo dobrze się prezentuje, został przywrócony do sprawności technicznej z jednoczesnym zachowaniem jego walorów zabytkowych.

Zad. Nr 16. Rewitalizacja nawierzchni ulic w obrębie Starego Miasta;

Zad. Nr 17. Wymiana oświetlenia ulicznego na energooszczędne;

Zad. Nr 22. Budowa hali sportowej przy Szkole Podstawowej nr 2;

Zad. Nr 23. Rewaloryzacja oraz rewitalizacja parków miejskich Starych i Nowych Plantów;

Zad. Nr 26. Uzupełnienie zabudowy na ul. Kościelnej z przeznaczeniem na cele mieszkaniowe;

Zad. Nr 29. Rewaloryzacja i termomodernizacja budynku Szkoły Podstawowej nr 1 w Chełmnie

Zad. Nr 52. Rewitalizacja budynków mieszkalnych.

W ramach zadania planuje się rewitalizację w obrębie granic miasta następujących budynków: Biskupia 3a, Biskupia 23a, Dominikańska 1, Dworcowa 5b, Hallera 4, Kamionka 3, Kamionka 14, Kilińskiego 9, Kościelna 12, Okrężna 7, Parowa 1, Parowa 2, Polna 17a, Polna 19a, Poprzeczna 27, Powiśle 4, Rycerska 11, 22 Stycznia 50, Św. Ducha 15, Św. Ducha 19, Wałowa 1, Wodna 10.

Jak widać z powyższego wykazu w strategii przewidziano dużą liczbę działań związanych bezpośrednio i pośrednio z ochroną zabytków. Niektóre są bardzo kosztowne i wymagają finansowania zewnętrznego czy to przy wykorzystaniu środków krajowych czy unijnych. Dotyczy to w szczególności prac konserwatorskich elewacji kościołów czy nawierzchni ulic Zespołu Staromiejskiego. Na wygląd zabytkowej przestrzeni ma również wpływ realizacja nowych inwestycji w obrębie murów i w najbliższym otoczeniu, tj. budowa sali sportowej przy szkole podstawowej nr 2, budowa domu mieszkalnego przy ul. Kościelnej czy rewitalizacja terenów zielonych otaczających mury obronne. Działania te niewątpliwie korzystnie wpłynęłyby na podniesienie walorów turystycznych miasta oraz poprawę jakości życia mieszkańców poprzez poprawę bazy sportowej i mieszkaniowej.

4) Lokalny Program Rewitalizacji Gminy Miasta Chełmna na lata 2016-2023 zatwierdzony uchwałą nr VII/51/2019 Rady Miasta Chełmna z dnia 8 maja 2019.

W dokumencie tym zdiagnozowano problemy występujące na terenie miasta, wskazano obszary koncentracji problemów z różnych sfer gdzie wyznaczono obszar zdegradowany – wymagający podjęcia działań naprawczych. Zaplanowano działania głównie o charakterze społecznym mające na celu przeciwdziałaniu wykluczeniu określonych grup osób spowodowanego przede wszystkim bezrobociem, ubóstwem, niedostosowaniem społecznym, dysfunkcjami ale także zaplanowano dwa projekty obejmujące obiekty zabytkowe. Pierwszy projekt dotyczy renowacji budynku przy ul. Grudziądzkiej 36 i adaptacji go do nowej funkcji natomiast drugi to adaptacja pomieszczeń biurowych na funkcję mieszkalną – w budynku przy ul. Hallera 11. Oba obiekty objęte projektem rewitalizacji posiadają walory zabytkowe, wpisane są do gminnej ewidencji zabytków a prace remontowe pozwolą na wyeksponowanie ich walorów zabytkowych a jednocześnie przywrócą do świetności. Szczególnie istotne jest to w przypadku budynku przy ul. Grudziądzkiej 36. Budynek ten, pomimo iż nie został wpisany do rejestru zabytków posiada duże walory zabytkowe, jego zachowanie jest bardzo ważne z punktu widzenia układu przestrzennego a działania podjęte w ramach projektu rewitalizacyjnego pozwolą na przeprowadzenie gruntownego remontu budynku.

1.6. Dokumenty stanowiące podstawę do opracowania programu opieki nad zabytkami inne niż zatwierdzone przez Radę Miasta

1) Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2019 - 2022 zatwierdzony uchwałą Nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r. (M.P. z dnia 11 września 2019 r. poz. 808),

W dokumencie tym wskazano cel główny na lata 2019 - 2020, który brzmi następująco: "Stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami" a cele szczegółowe to:

- 1) Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego,
- 2) Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami,

3) Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego.

Powyższe cele realizowane będą poprzez konkretne kierunki działania oraz zadania, które zostały szczegółowo opisane w dokumencie. Zapewniono również środki finansowe i warunki organizacyjne dla wdrożenia programu.

2) Program Opieki nad Zabytkami Województwa Kujawsko - Pomorskiego na lata 2017 - 2020 zatwierdzony uchwałą Nr XXXI/518/17 Sejmiku Województwa Kujawsko - Pomorskiego z dnia 24 kwietnia 2017 r. (Dz. Urz. Woj. Kuj. - Pom. z 2017 r. poz. 2038),

Program wojewódzki zawiera wykaz sumaryczny zabytków z podziałem na poszczególne powiaty, wykaz obiektów wpisanych do rejestru zabytków w latach 2013 - 2016 a także obiekty wykreślone z rejestru w tym okresie. Wskazano źródła finansowania prac przy obiektach zabytkowych oraz dobre i złe praktyki w tym zakresie. Przedstawiono najcenniejsze przykłady dziedzictwa niematerialnego oraz materialnego z terenu województwa.

Cel strategiczny określony w Strategii Rozwoju Województwa Kujawsko - Pomorskiego do roku 2020 - Plan Modernizacji 2020 + Tożsamość i dziedzictwo przewidziano do realizacji poprzez cele operacyjne: zachowanie dziedzictwa materialnego; zachowanie dziedzictwa niematerialnego; wzrost świadomości społecznej dla ochrony dziedzictwa kulturowego; wzrost konkurencyjności regionu. Szczegółowe działania i wskaźniki określające realizację celu programu opisane zostały w programie.

3) Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami na lata 2016 - 2019 zatwierdzony uchwałą Nr XIII/107/2016 Rady Powiatu Chełmińskiego z dnia 13 września 2016 r. (Dz. Urz. Woj. Kuj. - Pom. z 2016 r. poz. 3284),

Jest to bardzo obszerny dokument zawierający między innymi wykazy zabytków z terenu powiatu, szczegółowo omówiono przepisy prawa dotyczące ochrony zabytków, dokumenty strategiczne na szczeblu krajowym, wojewódzkim i powiatowym. Omówiono najważniejsze zabytki z terenu powiatu oraz historię regionu. Wskazano 3 priorytety powiatowego programu: 1 - Ochrona dziedzictwa materialnego jako element rozwoju społeczno - gospodarczego powiatu; 2 - Promocja walorów dziedzictwa kulturowego powiatu i działania edukacyjne; 3 - Ochrona niematerialnego dziedzictwa kulturowego powiatu jako element służący budowaniu tożsamości. Priorytety mają być realizowane poprzez konkretne zadania określone w tabeli.

1.7. Uwarunkowania i ograniczenia

1) Chełmiński Park Krajobrazowy:

Między innymi z uwagi na szczególne walory zabytkowe Zespołu Staromiejskiego Chełmna, walory krajobrazowe miasta lokacyjnego oraz jego sylwetę, rozporządzeniem Nr 11/98 Wojewody Toruńskiego z dnia 15 maja 1998 r. powołano Chełmiński Park Krajobrazowy. W rozporządzeniu tym określono granice parku i wprowadzono ograniczenia obowiązujące na jego obszarze. Uchwałą Nr II/57/18 Sejmiku Województwa Kujawsko - Pomorskiego z dnia 17 grudnia 2018 r. w sprawie Chełmińskiego Parku Krajobrazowego wyodrębniono w ramach parku strefy o różnych ograniczeniach i zasadach zagospodarowania. W obszarze zurbanizowanym główny nacisk położono na walory krajobrazowe i zabytkowe miasta natomiast przyrodnicze będą priorytetowo chronione w dolinie Wisły.

2) Ukształtowanie terenu zaleta i wada:

Dzięki temu, że miasto lokacyjne usytuowano na wzniesieniu otoczonym skarpami, obszar możliwy do zabudowy jest ograniczony barierami naturalnymi. To spowodowało, że miasto nie miało możliwości aby rozwinąć się przestrzennie ale też przyczyniło się do zachowania jego pierwotnego układu bez "rozlewania" się jego zabudowy. Możliwości lokalizacji nowej zabudowy pojawiły się jedynie w kierunku wschodnim – Przedmieście Grudziądzkie oraz w kierunku południowo – zachodnim – Przedmieście Toruńskie. Wszelka nowa zabudowa możliwa jest obecnie w pewnym oddaleniu od historycznego centrum miasta co powoduje, że jest ono zachowane ale jednocześnie strefa aktywności życiowej mieszkańców przenosi się na obrzeża. Obserwowany jest w ostatnich latach trend lokalizowania zabudowy usługowo – handlowej w dużych obiektach (halach), których lokalizacja możliwa jest jedynie z dala od zabytkowego centrum. Powoduje to marginalizację miastotwórczej i handlowej funkcji Rynku na rzecz wielkopowierzchniowych obiektów handlowych.

Jest to stan charakterystyczny dla większości miast o średniowiecznym rodowodzie i układzie przestrzennym. Może to być jednak atrakcyjne dla turysty, który może zwiedzać przestrzeń jak najmniej przekształconą przez współczesne inwestycje.

3) Ilość zabytkowej substancji,

Jak na tak niewielkie powierzchniowo i ludnościowo miasto - Chełmno ma bardzo wysoki stopień nasycenia obiektami zabytkowymi. Powoduje to niestety liczne problemy. Przede wszystkim stara substancja budowlana wymaga częstych i kosztownych remontów. Mała liczba wykonawców zdolnych przeprowadzić w sposób prawidłowy remont konserwatorski - wydatnie podnosi koszt takiego przedsięwzięcia. Ponadto komfort mieszkania w budynku zabytkowym nie zawsze przystaje do współczesnych oczekiwań i standardów. Dotyczy to między innymi możliwości adaptacji wnętrza czy chociażby standardów termicznych - brak możliwości ocieplenia elewacji od zewnątrz. W niektórych mieszkaniach do dziś brakuje podstawowych urządzeń higieniczno – sanitarnych a spora część mieszkań jeszcze jest ogrzewana piecami kaflowymi, przy czym są to urządzenia pozbawione walorów zabytkowych. Nie mniej jednak liczba obiektów zabytkowych, które w dużej mierze posiadają również walory architektoniczne stanowi niewątpliwą atrakcję przyciągającą zarówno turystów chcących obcować z zabytkową przestrzenią jak również fachowców – konserwatorów zabytków, urbanistów, architektów, dla których miasto jest przedmiotem badań naukowych.

4) Pomnik historii

Mając na uwadze rangę miasta jako historycznego pierwowzoru dla lokacji wielu miast w Polsce i nie tylko uznano Zespół Staromiejski Chełmna za pomnik historii. To wyróżnienie stanowi nobilitację ale także nakłada obowiązek zachowania szczególnej dbałości o historyczną substancję i wzmoczenie rygorów konserwatorskich. Konieczna jest edukacja właścicieli nieruchomości, administratorów, mieszkańców i wykonawców prac remontowych. Należy uwrażliwiać wszystkie osoby uczestniczące w procesie remontowo – inwestycyjnym, że do inwestycji na terenie pomnika historii należy podchodzić inaczej niż do remontu domu mieszkalnego wielorodzinnego na terenie współczesnego osiedla. Przed przystąpieniem do realizacji jakichkolwiek prac wymagane jest przede wszystkim rozpoznanie obiektu pod względem wartości jakie należy zachować. Należy przeprowadzić kwerendę źródłową odnośnie historycznego wyglądu obiektu (materiały ikonograficzne, stare fotografie, pocztówki), przeprowadzić badania dotyczące historycznej kolorystyki jeśli jest to możliwe i zasadne, a następnie zaprojektować zakres prac budowlanych uwzględniając rodzaj materiałów użytych do ich wykonania oraz techniki budowlane. Są to niestety sprawy dosyć kosztowne, czasochłonne i nie zawsze dają efekt oczekiwany przez właściciela nieruchomości, który często chciałby mieć dom o nowoczesnym wyglądzie zarówno wewnątrz jak i na zewnątrz.

2. Rys historyczny miasta

Ważniejsze daty związane z Chełmnom:

ok. 15.000 lat - pierwsze ślady człowieka na ziemi chełmińskiej

p.n.e.

ok. 4000 -3000 - początki osadnictwa na ziemi chełmińskiej

lat p.n.e.

VIII-IX w.

- najstarsze Chełmno-osada na górze św. Wawrzyńca w Kałdusie,
- Chełmno stolicą ziemi chełmińskiej, wchodzącej w skład Mazowsza.

1065 r.

- pierwsza wzmianka o Chełmnie /jako osady na górze św. Wawrzyńca w Kałdusie/ nazwanym po łacinie Culmen w dokumencie wystawionym przez Bolesława Szczodrego dla Klasztoru Benedyktynów w Mogilnie

1216 r.

- zniszczenie Chełmna przez Prusów

1222 r.

- nadanie grodu biskupowi Chrystianowi przez Konrada Mazowieckiego i podjęcie kolejnych prób chrystianizacji Prus przy pomocy książąt polskich.

1228 - 1230 r.

- sprowadzenie na ziemię chełmińską przez Konrada Mazowieckiego rycerzy Zakonu Krzyżackiego

- 1232 r.** - zbudowanie przez Zakon Krzyżacki zamku i nowego miasta Chełmna w obecnym Starogrodzie.
- 28.12.1233 r.** - nadanie miastu przywileju lokacyjnego tzw. "prawa chełmińskiego" (wzorca dla ponad 200 miast)
- 1243 r.** - utworzenie diecezji chełmińskiej
- 1251 r.** - odnowienie przywileju lokacyjnego
- poł. XIII w.** - przeniesienie miasta przez Krzyżaków na obecne miejsce
- XIII/ XIV w.** - okres wspaniałego rozkwitu miasta. Podstawą znaczenia i sławy Chełmna - handel tranzytowy
- XIII-XV w.** - aktywna działalność przybyłych z zachodu kupców m.in. niemieckich, angielskich, holenderskich i duńskich
- 1286 r.** - nadanie przywileju przez Władysława Łokietka dla kupców udających się na Ruś
- 1298 r.** - nadanie przywileju targowego przez Zakon Krzyżacki
- od 1300-1443 r.** - aktywny udział miasta w Związku Hanzeatyckim
- 1386 r.** - nadanie przywileju papieskiego zezwalającego na założenie uniwersytetu
- od pocz. XIV w- 1422 r.** - czynne Bractwo Artusowe
- XIV/XV w.** - okres niezadowolenia wśród miast i rycerstwa w Państwie Zakonnym
- 1397 r.** - powstanie: w "Towarzystwa Jaszczurczego"
- 1440 r.** - powstanie „Związku Pruskiego"
- 1410 r** - udział Chełmna w bitwie pod Grunwaldem pod Chorągwią Ziemi Chełmińskiej
- 1454- 1466 r.** - wojna trzynastoletnia, zakończona II pokojem toruńskim. Ziemia Chełmińska powraca do Polski.
- 1457-1479 r.** - 22-letnia okupacja miasta przez zaciężnego krzyżackiego Bernarda Szumborskiego
- Do 1458 r.** - funkcjonowanie Sądu Wyższego Prawa Chełmińskiego
- 1473 r.** - założenie uczelni na poziomie wyższego gimnazjum tzw. Studium Particulare, później przekształconego w Akademię Chełmińską
- XV- XVIII w.** - ustanowienie województwa chełmińskiego
- 1505 r.** - Chełmno pod panowaniem biskupów chełmińskich
- XVI/XVIII w.** - ogólny rozwój gospodarczy miasta, przybycie Szkotów i Holendrów
- 1567-1596 r.** - przebudowa ratusza w stylu renesansowym
- 1649 r.** - przeniesienie obrazu Matki Boskiej Bolesnej Chełmińskiej z "Bramki" do Fary
- 1676 r.** - sprowadzenie księży misjonarzy
- 1694 r.** - przybycie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo (popularnie zwanych szarytkami)
- XVIII w.** - okres zubożenia miasta, spowodowany kolejnymi wojnami: północną, sukcesyjną i siedmioletnią.
- 1708 -1711 r.** - miasto ogarnia zaraza, powodując znaczny spadek liczby ludności.
- 1756 -1779 r.** - przekształcenie Akademii Chełmińskiej w filię Uniwersytetu Jagiellońskiego
- 1772 r.** - na skutek I rozbioru Polski Chełmno pod zaborem pruskim
- 1776 r.** - założenie na rozkaz Fryderyka II Szkoły Kadetów w celu germanizacji szlachty polskiej
- XIX w.** - Chełmno - najsilniejszym ośrodkiem polskości na Pomorzu
- 1807-1815 r.** - miasto w granicach Księstwa Warszawskiego
- 1837 r.** - utworzenie Gimnazjum Chełmińskiego
- 1850 r.** - powstanie gazety "Nadwiślanin"
- 1863 r.** - napisanie przez Ignacy Danielewski pieśni "Wisła" - obecnego hejnału Chełmna
- 1885 r.** - powstanie drukarni Walentego Fiałka
- 1880 r.** - przeprowadzenie przez światowej sławy chirurga polskiego Ludwika Rydygiera pierwszej na świecie operacji żołądka

- 1882 r. - uruchomienie miejskiej cegielni
- 1883 r. - zbudowanie połączenia kolejowego z Kornatowem (1912 r. - z Unisławiem)
- 22.01.1920 r. - wyzwolenie Chełmna przez wojsko polskie pod dow. gen. Józefa Hallera
- 01.09.1939 r. - wybuch II wojny światowej. Dokonanie przez Niemców masowych aresztowań i egzekucji ludności Chełmna i okolic
- 27.01.1945 r. - wyzwolenie miasta przez żołnierzy II Frontu Białoruskiego
- Od 1945 r. - ogólny rozwój gospodarczy miasta: powstanie zakładów przemysłowych, budowa nowoczesnych osiedli, rozwój szkolnictwa
- 1963 r. - wybudowanie mostu drogowego na Wiśle
- 1983 r. - powstanie Muzeum Ziemi Chełmińskiej w Ratuszu
- 1992 r. - podpisanie układu partnerskiego pomiędzy Chełmnom a niemieckim miastem Hann.Münden
- 2001 r. - założenie fundacji "Europejskie Centrum Wymiany Młodzieży im. Kurta Schumachera" z siedzibą w wybudowanym kompleksie hotelowo-konferencyjnym o tej samej nazwie
- 13.04.2005 r. - wpisanie zespołu staromiejskiego Chełmna na listę **Pomników Historii Prezydenta RP**

3. Wybrane, ważniejsze zabytki miasta

Zespół obwarowań miejskich to zachowane niemal w pełnym obwodzie mury miejskie - długości 2270 m, których przebieg uwarunkowany został obrysem platformy, na której położone zostało miasto. Ceglane mury obronne wzniesiono od połowy XIII wieku do połowy XIV wieku w miejscu pierwotnych umocnień drewniano-ziemnych. W XIV-XVI wieku podwyższane i uzupełniane m.in. w 1563 roku nadaniem Zygmunta Augusta oraz po wojnach szwedzkich w 1678 roku. W II poł. XIX dla ułatwienia komunikacji miejskiej rozebrano 2 odcinki murów i 5 bram. Pod koniec XIX w. przeprowadzono również ich konserwację. W murach znajdowało się 25 lub 27 baszt, z których 17 zachowało się w pełni 6 we fragmentach. U wylotu głównych ulic miasta znajdowało się 7 bram. Od strony wschodniej, gdzie występuje teren nizinny zabezpieczone zostały fosą. Główny wjazd do miasta od strony północno - wschodniej prowadził przez Bramę Grudziądzką i w jej przedłużeniu ulicą Grudziądzką, zaś od południa znajdowała się Brama Tkacka (zwana też Sukienniczą) zamykająca ulicę Tkacką (ul. 22 Stycznia). Obie bramy położone były nad fosą i posiadały pierwotnie mosty zwodzone. Kolejne bramy to Toruńska (Brama Duchy Świętego) - ważna brama tranzytowa, u wylotu ulicy Szkolnej - Brama Mostowa, na zachód - Brama Franciszkańska, zwana też Bramą Bosych (później Bramą Biskupią), ulicę Rybacką zamykała Brama Rybacka, natomiast ulicę Wodną - Brama Wodna ("Malowana").

Brama Grudziądzka (zwana dawniej Grubińską) jedna z bram, której nie rozebrano w XIX wieku. Zbudowana pod koniec XIII wieku, powiększona o przedbramie w XIV wieku, właściwa na rzucie zbliżonym do kwadratu mieści przejazd o półkolistej arkadzie. Około 1620 roku nadbudowano nad nią kaplicę zwaną "Na Bramce", związaną z kultem Matki Boskiej Chełmińskiej. Kaplicę wieńczy szczyt manierystyczny z ok. 1620 roku z warsztatu niderlandzko - gdańskiego.

Brama Merseburska znajduje się u wylotu dzisiejszej ulicy Dominikańskiej, w obrębie zespołu klasztorowego, jest to prawdopodobnie najstarsza brama miejska, w XIV w. straciła na znaczeniu, została zamurowana i przeznaczona na kaplicę.

Baszta Prochowa została wzniesiona na przełomie XIII i XIV wieku, w XV wieku została zamurowana i podwyższona. Służyła w średniowieczu jako magazyn sprzętu wojennego i miejsce wyrobu prochu. Po remoncie od 1977 do 1983 była tymczasową siedzibą Muzeum Regionalnego. Obecnie mieści się tu ekspozycja stała "Z pradziejów Chełmna i okolic" oraz skromna ekspozycja etnograficzna.

Ratusz jest jednym z najpiękniejszych obiektów sztuki renesansowej w Polsce. Stanowił główny obiekt średniowiecznego rynku. Został wzniesiony w latach 1567-1572 w miejscu wcześniejszego ratusza zbudowanego w stylu gotyckim około 1298 roku. Wieżę wybudowano w latach 1584-1596, a barokowy hełm wykonany przez Krzysztofa Wagnera z Gdańska, pochodzi z 1721 roku. Ratusz jest wolno stojącym budynkiem, usytuowanym nieco na południowy - zachód od środka rynku. Zbudowany jest na planie prostokąta o wymiarach 13,20 x 22,70 m., wysokości około 47 metrów. Pierwotnie istniał tu gotycki ratusz o czym świadczą odkrywki dokonane podczas prac konserwatorsko - remontowych w latach 1956 - 1959. Pierwotny ratusz z XIII w. był jednopiętrowym budynkiem o wymiarach 10 x 13 m i wysokości 8 metrów, z wieżą, zegarem i z 2 dzwonami - radzieckim i miejskim. Posiadał kilka pomieszczeń: pomieszczenie dla wagi, archiwum, izbę rady miasta, izbę sądu chełmińskiego zaś na pierwszym piętrze salę letnią reprezentacyjną. Obecna budowla z XVI wieku wchłonęła poprzedni budynek, została zapewne zbudowana w celu podniesienia rangi miasta jak i zapotrzebowania na pomieszczenia dla rozrastającej się władzy świeckiej spowodowanej rozwojem gospodarczym XVI-wiecznego miasta. Późnorenesansowa faktura zewnętrzna ratusza w swoim bogactwie zdobień bliska jest manieryzmowi z silnie italinizującym motywem attyki, w którą wbudowano w latach 1885 - 1887 drugie piętro wybijając pomiędzy jej kolumnkami rząd okien. Prace remontowe przy Ratuszu prowadzono w latach 1852, 1863, 1882, 1885 - 1887, 1956 - 1959, 1976-1983. Od 1983 roku czynne jest tu Muzeum Ziemi Chełmińskiej, mające profil regionalno - historyczny oraz Chełmińska Informacja Turystyczna. Stałe wystawy w muzeum to: "**Dzieje Chełmna**" oraz "**Dr Ludwik Rydygier - światowej sławy chirurg polski**". Placówka organizuje także w Sali Mieszczkańskiej na drugim piętrze wystawy czasowe, koncerty i uroczystości państwowe.

Dawny Cystersko - Benedyktyński Zespół Klasztorny. Pierwszy klasztor cysterek na ziemiach polskich powstał w 1203 roku w Trzebnicy na Śląsku. W 1235 roku powstał konwent w Żarnowcu, a dopiero około roku 1266 cysterki zostały sprowadzone do Chełmna. W pierwszej połowie XV w. Cysterki opuściły klasztor, a w latach pomiędzy 1429 i 1438 objęły go benedyktynki. W 1579 r. do klasztoru wstąpiła wraz z kilkoma towarzyszkami Magdalena Mortęska, szybko osiągnęła godność ksieni, władała nim do 1631 roku. Zmieniła ona regułę polskich benedyktynek przekształcając zakon benedyktynek z kontemplacyjnego na nauczający. Stworzyła jako pierwsza szkolnictwo żeńskie w Polsce. Działalność Zakonu Benedyktynek została przerwana w 1821 roku, a od 1822 klasztor przejęły i prowadzą do dziś Siostry Miłosierdzia. Zespół klasztorny powstał na przełomie XIII i XIV wieku w pobliżu warowni krzyżackiej zwanej wieżą Mściwoja (Mestwina), przy murach miejskich, ponad stromą skarpą pradoliny Wisły. W skład kompleksu klasztornego wchodzi zabudowania szpitalne i klasztorne, ogrody oraz zlokalizowany wzdłuż północnego ciągu kościoła. Duża przebudowa i rozbudowa zespołu klasztornego nastąpiła pod koniec XIX wieku. Do budynków klasztornych przylega od strony północno-zachodniej wieża Mściwoja (Mestwina) z początku XIII wieku. Ta pozostałość pierwotnej rezydencji komtura krzyżackiego, pełniąca także rolę strażnicy jest budowlą ceglana, czworoboczną, z salą na piętrze nakrytą sklepieniem krzyżowo - żebrowym.

Kościół św. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty (klasztorny) jest budowlą salową, dwukondygnacyjną. Podział na kondygnacje stanowi empora dla zakonnic, pokryta sklepieniem gwiaździstym. Na uwagę zasługuje kamienny portal południowy, z 1619 roku, pochodzenia niderlandzko - gdańskiego. We wnętrzu znajduje się odkryta w 1932 roku polichromia gotycka z połowy XIV wieku, płyta nagrobna Arnolda Lishorena z 1275 roku, wykonana z czarnego wapienia, wielki krucyfiks, dziś rzeźba Chrystusa w grobie z ok. 1380 roku. Z zabytków renesansowych, głównie manierystycznych wyróżniają się: parapet empory dla zakonnic, kilka zespołów stall z ok. 1597 roku, prospekt organowy z roku 1619 oraz ambona z 1597 roku. Pozostałe elementy wystroju kościoła to ołtarz główny barokowy oraz ołtarze boczne z przełomu XVII i XVIII wieku. Bardzo cenne są również pochodzące z XVII wieku obrazy min. Pieta z kręgu Bartłomieja Strobla, portret ksieni Magdaleny Mortęskiej.

Kościół p.w. Ducha Świętego został zbudowany ok. 1280-1290 roku. Pierwotnie był kościołem szpitalnym prowadzonym przez zakon Duchaków, natomiast od 1694 roku należał do Zgromadzenia

Sióstr Miłosierdzia. W 1828 roku został częściowo zamieniony na magazyn wojskowy. Przywrócono go do funkcji sakralnej na początku XX wieku. Jest to ceglany, salowy budynek z czworoboczną wieżą od strony zachodniej. Wnętrze pokryte jest pochodzącym z XVIII wieku sklepieniem kolebkowym. Na ścianach znajdują się polichromie gotyckie, odkryte podczas remontu w 1937 r., pochodzące z XIV i XV wieku. Ostatnia odnowa kościoła miała miejsce w 1995 roku.

Kaplica św. Marcina jest to najmłodszy zabytek gotycki Chełmna z ok. poł. XIV w. Budowla ceglana, salowa, zbudowana na rzucie prostokąta. Ciekawie prezentuje się elewacja frontowa. Odnawiana w latach 1936-1938 oraz 2005 r. Prace remontowo - konserwatorskie zakończono w roku 2013 a związane były z adaptacją tego obiektu na potrzeby biblioteki szkolnej, która jest również dostępna dla mieszkańców. Korzystając z dostępności środków finansowych w ramach regionalnego programu operacyjnego przeprowadzono kompleksowy remont obiektu polegający na wzmocnieniu konstrukcji, likwidacji zawilgocenia ścian oraz adaptacji i przystosowania do nowej funkcji. Niewykorzystywany i niszczący do niedawna obiekt jest dziś nowoczesną placówką biblioteczną w zabytkowej bryle. Przeprowadzone w tym obiekcie prace są wspaniałym przykładem nowego życia obiektu zabytkowego.

Kościół p.w. św. Jakuba Starszego i św. Mikołaja (pofranciszkański) zbudowano dla sprowadzonego do Chełmna w 1258 r. zakonu franciszkańskiego, w rękach którego pozostawał do kasaty zakonu w 1806 roku. Budowa trwała przez XIII aż do XIV wieku, kiedy to nadano mu ostateczny kształt pseudobazyliki. W związku z postępowaniem reformacji i zahamowaniem powołań ok. roku 1535 nastąpiła odnowa konwentu franciszkanów. W roku 1739 wykonano w kościele malowidła ściennie, a w 1751 dobudowano nieistniejącą dziś kaplicę. W latach 1822 - 1828 kościół przekazano Zgromadzeniu Sióstr Miłosierdzia, zaś od 1859 roku użytkowany był jako kościół gimnazjalny. Około roku 1859 wnętrze odrestaurowano w duchu neogotyckim. Kościół składa się z dwóch głównych części korpusu trójnawowego (długości 28 m) i prosto zamkniętego prezbiterium (długości 24 m). Sklepienie prezbiterium jest krzyżowo - żebrowe, zaś sklepienie korpusu - gwieździste. Bogate niegdyś wyposażenie wnętrza zostało przeniesione do innych kościołów, w XIX wieku kościół uzyskał neogotycki wystrój z ołtarzem, chórem i amboną. Budynki klasztorne, przylegające do północnej strony kościoła zostały rozebrane w pierwszej połowie XIX wieku.

Kościół p.w. Matki Boskiej Częstochowskiej (garnizonowy) jest jedną z najmłodszych świątyń na terenie Chełmna. Wniesiona została w latach 1874-1875 z przeznaczeniem dla utworzonego wówczas stałego garnizonu pruskiego. Jest to kościół murowany z cegły, jednonawowy z krótkim prezbiterium i wieżą od frontu, którą wieńczy trójkątne szczytiki. Po odzyskaniu przez Chełmno niepodległości świątynia stała się kościołem garnizonowym dla stacjonującego w Chełmnie wojska polskiego. Tę funkcję pełni po dziś dzień. Obecne wyposażenie świątyni pochodzi w głównej mierze z XX wieku. Ciekawym jej elementem są liczne tablice pamiątkowe poświęcone różnym formacjom wojskowym związanym z Chełmnem.

Kościół p.w. św. Piotra i św. Pawła (poddominikański). Zakon dominikanów przybył do Chełmna już po pierwszej lokacji w 1233 r., zaś na stałe osiedlił się około 1238 roku. Kasata zakonu nastąpiła z rozkazu władz pruskich w 1829 roku. W latach 1850-1945 świątynię przekazano w użytkowanie gminie ewangelickiej. Był to drugi zespół dominikański na ziemiach polskich. Ten gotycki, ceglany kościół wznoszony był w kilku fazach tj. od połowy XIII do końca XIV wieku. Druga połowa wieku XVII przyniosła podwyższenie ścian nawy głównej przekształcając kościół w bazylikę. Prezbiterium jest zamknięte wieloboczne z zachowanym sklepieniem krzyżowo - żebrowym i gwiaździstym w przęśle środkowym. Korpus podzielony jest czworobocznymi filarami na trzy nawy o nierównej szerokości. We wnętrzu znajdują się pochodzące z XIV wieku malowidła ściennie ze sceną Ukrzyżowania. Kościół posiadał bardzo bogaty wystrój wnętrz pochodzący z II połowy XVIII, głównie barokowy i rokokowy. Zachował się jedynie ołtarz główny, rokokowy oraz pochodzące z tego

samego okresu stalle i ambona. Ponadto w kościele znajduje się gotycka ryta płyta nagrobna pierwszego biskupa chełmińskiego Henryka z XIV wieku.

Kościół pw. Wniebowzięcia NMP (kościół farny) należy do grupy najstarszych i największych świątyń Pomorza Wschodniego. Jest dziełem architektury gotyckiej, a jednocześnie stał się w średniowieczu modelowym rozwiązaniem dla innych kościołów ziemi chełmińskiej i państwa krzyżackiego np. dla katedry w Królewcu. Zbudowany z fundacji Zakonu Krzyżackiego. Wzmiankowany w dokumencie lokacyjnym z 1233 roku, natomiast pierwszym wspomnianym proboszczem był Henryk z 1238 roku. Od XIII wieku przy kościele farnym działała szkoła miejska i istniała też biblioteka. W roku 1472 założono przy kościele "studium particulare" czyli szkołę na poziomie wyższego gimnazjum, a jej prowadzenie powierzono Braciom Wspólnego Życia ze Zwolle w Niderlandach. W roku 1519 biskupi nadali farę Braciom podnosząc ją jednocześnie do rangi kolegiaty. Po roku 1649 świątynia stała się Sanktuarium Maryjnym. W latach 1676-1825 kościół znajdował się pod zarządem księży Misjonarzy, którzy w połowie XVIII wieku uruchomili przy nim drukarnię. W roku 1825 nastąpiła kasata Zgromadzenia ks. Misjonarzy. Lata 1883 - 1884 to okres restauracji i regotyżacji kościoła. Kolejna restauracja w latach 1925 - 1928 przyniosła odkrycie i rekonstrukcję malowideł ściennych z ok. 1400 roku. Początkowo kościół był drewniany. Ceglany wzniesiono w trzech etapach w latach 1280 - 1320. W 1501 roku dokończono budowę wieży północnej, nigdy nie ukończono jednak wieży południowej. Kościół farny jest budowlą ściśle orientowaną (tzn. na osi wschód-zachód) składającą się z wydłużonego, prosto zamkniętego prezbiterium, trójnawowego halowego korpusu oraz masywnej fasady zachodniej o dwóch nierównej wysokości wieżach. Na ścianach prezbiterium i naw bocznych znajdują się fragmenty polichromii gotyckich z ok. 1400 roku. Przy filarach ustawiono gotyckie rzeźby apostołów z ok. 1330 - 1340 roku, zaś w nawie północnej znajduje gotycka się płyta nagrobna Lamberta Longusa z 1319 roku.

Wystrój kościoła stanowi bogate wyposażenie renesansowe, barokowe i rokokowe. Na szczególną uwagę zasługuje barokowy ołtarz główny, dzieło snycerza Macieja Rodte z lat 1708 - 1710, z obrazem Wniebowzięcia NMP. Cenne są również barokowe ołtarze boczne i rokokowe przy filarach (w jednym z nich przechowywane są jedyne w Polsce północnej relikwie św. Walentego), ambona oraz pochodzący z końca XVII wieku prospekt organowy. Przy prezbiterium znajdują się dwie kaplice: północna Matki Boskiej Chełmińskiej (dawna kaplica grobowa Niemojewskich), w 1649 roku umieszczono w niej otoczony kultem cudowny obraz Matki Boskiej Chełmińskiej oraz kaplica południowa Bożego Ciała przebudowana w latach 1685 - 1695 z barokowym ołtarzem i płaskorzeźbą przedstawiającą Ostatnią Wieczerzę.

Budynek Urzędu Miasta to dawnej siedziby Starostwa Powiatowego. Zbudowany na przełomie XIX/XX w. Interesująca forma architektoniczna tzw. "pruski mur" sprawia, że należy do niewielu zachowanych w tym stylu budynków w Chełmnie. Po reformie administracyjnej w 1975 roku stał się siedzibą Urzędu Miasta.

Akademia Chełmińska, ul. Szkolna 6. W średniowiecznej Polsce od 1364 roku działał Uniwersytet Jagielloński. Chełmno dwukrotnie uzyskało przywilej ustanowienia uniwersytetu, co umożliwiło by powstanie drugiego takiego ośrodka na terenie Polski. Po raz pierwszy z nadania Papieża Urbana VI w 1386 roku i po raz drugi w 1434 roku z rąk Zygmunta Luksemburskiego, cesarza rzymskiego. Niestety, przeciwności losu uniemożliwiły realizację tych ambitnych planów. W 1473 roku powstało jednak Studium Particulare czyli wyższe gimnazjum. Prowadzone przez Braci Wspólnego Życia z Zwolle w Holandii. W niedługim czasie stało się najlepszym zakładem naukowym w Prusach Królewskich. Historycy twierdzą, że prawdopodobnie Mikołaj Kopernik był jednym z uczniów tej sławnej ówczesnie szkoły przed studiami na Uniwersytecie Krakowskim. Gimnazjum działało do 1530 roku. W 1554 roku gimnazjum zostało reaktywowane, a 1692 odnowiona szkoła stała się Akademią Chełmińską. W latach 1756 - 1779 Akademia uzyskała rangę 31 kolonii Uniwersytetu Jagiellońskiego z Krakowa. W wyniku I rozbioru Polski istnienie szkoły zostało zagrożone. Do jej ostatecznego zamknięcia doszło w 1818 roku. Budynek Akademii jest obecnie siedzibą Szkoły Podstawowej nr 2.

Koszary Korpusu Kadetów nr 2 (Koszary Fryderycjańskie), położone obecnie przy ul. 22 Stycznia 16. Zbudowane w 1776 r. dla założonego, w celu germanizacji młodzieży szlacheckiej przez Fryderyka II, Korpusu Kadetów. Budynki koszar powstały na miejscu gotyckiej zabudowy

mieszczańskiej w stylu barokowo - klasycystycznym. W kompleksie koszar znajduje się budynek Szkoły Kadetów zbudowany do 1829 r.

Wieża ciśnień to mierzący 31,26 m neogotycki obiekt usytuowany na ulicy Dominikańskiej. Intensywny rozwój Chełmna, w II połowie XIX w. spowodował większe zapotrzebowanie na wodę, a także potrzebę tłoczenie jej na coraz wyższe kondygnacje, wobec tego 28 maja 1898 r. władze miasta uchwaliły budowę nowej wieży ciśnień. Budowę wieży rozpoczęto 1 września 1898 roku. 13 kwietnia 1899 r. w szczycie wieży, umieszczono w cynowej puszcze akt erekcyjny zaopatrzonej w pieczęć opłatkową miasta Chełmna oraz monetę 10 fenigów. 31 lipca 1984 r. puszka została odnaleziona i przekazana do Muzeum Ziemi Chełmińskiej. Wieża ciśnień funkcjonowała dla potrzeb miasta aż do połowy lat 80 – tych XX wieku.

4. Gminna Ewidencja Zabytków miasta Chełmna

Gminna Ewidencja Zabytków prowadzona jest w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy. W skład gminnej ewidencji wchodzi: zabytki nieruchomości wpisane do rejestru; inne zabytki nieruchomości znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchomości wyznaczone przez burmistrza w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Wszystkie obiekty znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków zostały przeniesione wprost z ewidencji wojewódzkiej, burmistrz nie wyznaczał dodatkowych obiektów. W tabelach 4.1 - 4.3 znajdują się obiekty umieszczone w Gminnej Ewidencji Zabytków miasta Chełmna.

W gminnym programie opieki nad zabytkami umieszczony został wykaz obiektów wchodzących w skład gminnej ewidencji zabytków na podstawie materiałów przekazanych przez wojewódzkiego konserwatora zabytków natomiast zbiór kart adresowych znajduje się w Urzędzie Miasta Chełmna i nie wchodzi w skład niniejszego programu.

4.1. Zabytki nieruchomości - wpisane do rejestru zabytków

Lp.	Adres		Obiekt	Czas powstania	Rejestr zabytków
1			Układ urbanistyczny zespołu staromiejskiego	1250-1251 - poł. XV w	30.04.1953 - A/1513
2	Rynek		Ratusz	k. XIII w, rozbudowa 1567-1572, przebudowa 1884-1887	27.08.1929 - A/573
3			Mury obronne z wieżami (wieża Mestwina) i Bramą Grudziądzką	2 poł. XIII w., do k. XIV	18.10.1934 - A-141/59
4	3 Maja		Kościół ewangelicki garnizonowy	1874-75 r.	14.03.2000 - A/19
5	3 Maja	2	Sala ćwiczeń korpusu kadetów, tzw. Arsenał	1830, nadbudowa 1888 r.	23.09.1978 - A/259
6	22 Stycznia	16	Zabudowania Szkoły Kadetów (Koszary fryderykowskie)	XVIII w.	30.11.1929 - A/1610
7	Biskupia	12	Kościół pofranciszkański p.w. śś. Jakuba i Mikołaja	3 ćw. XIII w.; 3 ćw. XIV w.; 1751 r.	10.12.1929 - A/391
8	Dominikańska	13	Kamienica czynszowa	1900	18.11.2009 - A/1541
9	Dominikańska	35	Królewskie katolickie gimnazjum, państwowe gimnazjum męskie	1862-1866 r	12.12.2007 - A/1341/1-3
10	Dominikańska	38	konwikt - piwnice oraz elewacje frontowe	XV-XVI w.; 1865-1869	26.04.2013 - A/1632/1-2

10	Dominikańska	40	Skrzydło północne w zespole klasztornym cysterek	3 ćw. XIII w.; 1 poł. XIV w.; XVI/XVII w.; 1888-1895 r.	17.12.1929 - A/416
11	Dominikańska	40	Dom św. Józefa w zespole klasztornym cysterek	1897-1898 r.	04.01.2007 - A/1264/1
12	Dominikańska	40	Dom św. Wincentego oddział chirurgiczny szpitala w zespole klasztornym cysterek	1905 r.	04.01.2007 - A/1264/2
13	Dominikańska	40	Oddział szpitala zakaźnego "dom ogrodowy" w zespole klasztornym cysterek	1914 r.	04.01.2007 - A/1264/3
14	Dominikańska	40	Kościół p.w. św. Jana Chrzciciela i Jana Ewangelisty w zespole klasztornym cysterek	po 1270 r.; ok. 1310-20; 1330; XVI/XVII w.	17.12.1929 - A/416
15	Dominikańska	40	Skrzydło południowe w zespole klasztornym cysterek	1897-99 r.	17.12.1929 - A/416
16	Dominikańska	40	Budynek klasztorny "Ora et Labora" w zespole klasztornym cysterek	1870 r.	02.06.2008 - A/1363/1-5
17	Dominikańska	40	Archiwum z częścią mieszkalną w zespole klasztornym cysterek	1880 r.	02.06.2008 - A/1363/1-5
18	Dominikańska	40	Pralnia w zespole klasztornym cysterek	1900 r.	02.06.2008 - A/1363/1-5
19	Dominikańska	40	Kostnica w zespole klasztornym cysterek	ok. 1913 r.	02.06.2008 - A/1363/1-5
20	Dominikańska	40	Skrzydło wschodnie w zespole klasztornym cysterek	3/4 ćw. XIII w.; 1571 r.; 1862; 1898 r.	17.12.1929 - A/416
21	Dominikańska	40	Skrzydło zachodnie w zespole klasztornym cysterek	XIII w.; 1851 r.; 1822r; 1883 r.; XIX w.	17.12.1929 - A/416
22	Dominikańska	41	Ogrodzenia w zespole zabudowań Zgromadzenia Sióstr Miłosierdzia	1898-1910 r.; 2 poł. XIX w-pocz. XX w ;	02.06.2008 - A/1363/1-5
23	Franciszkańska		Kościół farny p.w. Wniebowzięcia NMP	1280-1320 r., wieża około 1333 r.	30.11.1929 - A/392
24	Grudziądzka	13	Budynek z oficyną	1902 r.	26.06.1992 - A/155
25	Grudziądzka	17	Budynek z oficyną	1902 r.	26.06.1992 - 629/A
26	Grudziądzka	32	Dom mieszkalny	XV-XVI w., przebud. 1801 i 1906 r.	14.12.1993 - A/645/1-2
27	Kościuszkki	11	Państwowa szkoła realna, państwowe gimnazjum żeńskie	1907-1909 r.	18.02.2009 - A/1493/1-4
28	Podmurna	7	Spichlerz	I poł. XIX w	17.02.1964 - 489
29	Rycerska	2	Dom mieszkalny tzw. kamienica Cywińskich	1570-1889 r.	30.05.1994 - A/654
30	Rynek	5	Dom mieszkalny	XVIII w	21.11.1996 - A/80
31	Rynek	24	Kamienica	ok. 1756 r.	23.01.1992 - A/160
32	Rynek	25	Kamienica	gotyk, nowożytność; I poł. XIX w; przebud. XIX w	10.08.2007 - A/1327
33	Rynkowa	1	Hotel	1915 r.	17.11.1986 - A/508
34	Szkolna	6	Akademia Chełmińska	kon. XVII, poł. XVIII w	13.05.1991 - A/167

35	Szkolna	14	Symultanta szkoła dla Chłopców oraz Przemysłowa Szkoła Doksztalająca ob.. ZS nr 2 im. A. Mickiewicza	1890 r.	28.04.2011 - A/1587
36	Szkolna	14	Ogrodzenie Symultanta szkoła dla Chłopców oraz Przemysłowa Szkoła Doksztalująca ob.. ZS nr 2 im. A. Mickiewicza	k. XIX w..	28.04.2011 - A/1588
37	Toruńska	3	Seminarium Duchowne Zgromadzenia Księża Misjonarzy; Sąd Powiatowy	4 ćw. XVII w; 1 ćw. XVIII, przebud. 1827-1828 r.	28.04.1953 - A/526
38	Toruńska	16	kaplica grobowa rodziny Lemon w zespole kaplic grobowych	I ćw. XX w.	10.04.1985 - A/238
39	Toruńska	16	kaplica grobowa rodziny Chmurzyńskich w zespole kaplic grobowych	1931 r.	10.04.1985 - A/239
40	Toruńska	16	kaplica grobowa rodziny Steffenów i Pacewiczów w zespole kaplic grobowych	1898 r.	10.04.1985 - A/240
41	Toruńska	16	grobowiec L. Polewskiego w zespole kaplic grobowych	1904 r.	10.04.1985 - A/241
42	Toruńska	16	kaplica grobowa rodziny Michalskich i Paluszkiewiczów w zespole kaplic grobowych	1886 r.	10.04.1985 - A/242
43	Toruńska	16	kaplica grobowa rodziny Witt w zespole kaplic grobowych	1906 r.	10.04.1985 - A/243
44	Toruńska	16	kaplica grobowa rodziny Gregor w zespole kaplic grobowych	ok. 1882 r.	10.04.1985 - A/244
45	Toruńska	16	kaplica grobowa rodziny Frąckowskich w zespole kaplic grobowych	1928 r.	10.04.1985 - A/245
46	Toruńska	16	kaplica grobowa rodziny Łożyńskich w zespole kaplic grobowych	1880 r.	10.04.1985 - A/246
47	Toruńska	16	kostnica w zespole kaplic grobowych	1907 r.	10.04.1985 - A/247
48	Toruńska		Kościół filialny rz-kat. p.w. św. Marcina	I poł. XIV w.	13.07.1936 - A/415
49	Wałowa		Kościół filalny rz-kat. p.w. św. Ducha	1280-1290 r.	13.07.1936 - A/414
50	Wodna	3	Pastorówka	1898 r.	29.12.1992 - 633/A
51	Wodna		Kościół poddominikański p.w. śś. Piotra i Pawła	poł. XIII w.; 3 ćw. XIV w.; 2 poł. XVII w.	30.11.1929 - A/390

Zródło: Wojewódzki Konserwator Zabytków w Toruniu (Lista kart ewidencyjnych zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków).

4.2. Zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków

LP	ULICA	NR	OBIEKT	NR DZIAŁKI EW.
Układy urbanistyczne				

1			Przedmieście Grudziądzkie	w granicach zaznaczonych na karcie ewidencyjnej
2			Przedmieście Wikliny	w granicach zaznaczonych na karcie ewidencyjnej
3			Przedmieście Rybaki	w granicach zaznaczonych na karcie ewidencyjnej
4			Układ urbanistyczny okolicy ul. Toruńskiej i Osnowskiej	w granicach zaznaczonych na karcie ewidencyjnej
Cmentarze				
1	Franciszkańska		Cmentarz przykościelny	393
2	gen. Jastrzębskiego		Cmentarz komunalny	4/1, 5/1
3	Dworcowa		Cmentarz ewangelicki, ob. Park miejski	86/4
4	Powstańców Wielkopolskich		Cmentarz żydowski	
5	Aleja 3 Maja		Cmentarz wojenny	261/4
6	Plac Wolności		Cmentarz św. Jerzego, nast. Miejsce Pamięci Narodowej	125. obr. 2
Zieleń komponowana				
1	Dworcowa		Założenie zieleni przy starostwie Powiatowym, ob. Urzędzie Miasta	24/7, 24/8, 24/9, 25, 26, obr. 2
2	Dominikańska 40		Ogród przy klasztorze ss. Miłosierdzia	189/2, 165 obr. 1
3	Nad Browiną		Park Słowackiego, tj. park przy Browinie z obiektami sportowo-rekreacyjnymi i park lesny z Centrum rekreacyjnym "Parowa"	w granicach zaznaczonych na karcie ewidencyjnej
4	ul. Dworcowa		Park miejski, tzw. Nowe Planty	w granicach zaznaczonych na karcie ewidencyjnej
5	ul. Dworcowa		Kaplica cudownego źródła "Studzienka" na terenie parku Nowe Planty	7/2
6	Plac Wolności		Skwer na Placu Wolności	125, obr. 2
Zabytki nieruchome architektury, budownictwa				
1	22 Stycznia	2	Dom	439
2	22 Stycznia	3	Dom	391
3	22 Stycznia	4	Królewskie Katolickie Gimnazjum, nst. Symultanna Szkoła dla Dziewcząt, ob.. Szkoła Podstawowa nr 2 im. Stanisława Staszica	442/1
4	22 Stycznia	5	Kamienica	411
5	22 Stycznia	6	Budynek mieszkalny	445
6	22 Stycznia	7	Dawna plebania kościoła ewangelickiego	412/2
7	22 Stycznia	8	Dom	457
8	22 Stycznia	9	Dom	427
9	22 Stycznia	10	Dom	459
10	22 Stycznia	11	Dom	428
11	22 Stycznia	12	Dom	461/4
12	22 Stycznia	13	Dom	429
13	22 Stycznia	14	Dom	463/1
14	22 Stycznia	15	Dom	430

15	22 Stycznia	17	Dom	431/2
16	22 Stycznia	18	Dom	131
17	22 Stycznia	19	Dom	432
18	22 Stycznia	20	Dom	133
19	22 Stycznia	21	Dom	433
20	22 Stycznia	22	Dom	134
21	22 Stycznia	23	Dom	113
22	22 Stycznia	24	Dom	135
23	22 Stycznia	25	Dom	114
24	22 Stycznia	26	Dom	136
25	22 Stycznia	27	Dom	115
26	22 Stycznia	28	Dom	137/2
27	22 Stycznia	29	Dom	116
28	22 Stycznia	30	Dom	138/3
29	22 Stycznia	31	Dom	117
30	22 Stycznia	32	Dom	139
31	22 Stycznia	33	Dom	118
32	22 Stycznia	34	Dom	141
33	22 Stycznia	35	Dom	119/3
34	22 Stycznia	36	Dom	143/4
35	22 Stycznia	37	Dom	122
36	22 Stycznia	38	Dom	144
37	22 Stycznia	39	Dom	123
38	22 Stycznia	40	Dom	145
39	22 Stycznia	41	Dom	124
40	22 Stycznia	42	Dom	146
41	22 Stycznia	43	Dom	125
42	22 Stycznia	44	Dom	147
43	22 Stycznia	45	Dom	126
44	22 Stycznia	46	Dom	149
45	22 Stycznia	47	Dom	127
46	22 Stycznia	48	Dom	150
47	22 Stycznia	49	Dom	128
48	22 Stycznia	50	Dom	160/3
49	22 Stycznia	51	Dom	129/1
50	22 Stycznia		Budynek dawnego aresztu	408/1
51	Aleja 3-go Maja		Zabudowania szkoły kadetów (Koszary Fryderykowskie) - kasyno oficerskie szkoły kadetów	521
52	Aleja 3-go Maja		Zabudowania szkoły kadetów (Koszary Fryderykowskie) - budynek szkoły	486/1
53	Aleja 3-go Maja	3	Kamienica	122
54	Aleja 3-go Maja/Plac Wolności 4	5	Kamienica	124
55	Aleja 3-go Maja	6	Budynek przy zespole koszar	167/2
56	Aleja 3-go Maja	10	Willa	136/1
57	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 1 koszar	167/4
58	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 2 koszar	167/4
59	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 3 sztab, biura	167/4
60	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 4 koszarowy	167/4
61	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 5 koszarowy	167/4
62	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 6 kuchnia, jadalnia	167/4
63	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 7 jadalnia	167/4
64	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 8	167/4

65	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 9 koszarowy	167/4
66	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 10 izba chorych	167/4
67	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 11 magazyn	167/4
68	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 14 techniczno-eksploatacyjny	167/4
69	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 15 warsztat	167/4
70	Aleja 3-go Maja		Zespół koszar - budynek nr 16 warsztat	167/4
71	Biskupia	1	Kamienica	344, 343
72	Biskupia	2	Skrzydło kamienicy	266
73	Biskupia	3	Spichlerz	341/3
74	Biskupia	4	Kamienica	264
75	Biskupia	5	Kamienica	340
76	Biskupia	6	Kamienica	262
77	Biskupia	7	Kamienica	338/2
78	Biskupia	8	Kamienica	261
79	Biskupia	9	Budynek mieszkalny	332
80	Biskupia	10	Kamienica	260
81	Biskupia/Franciszkańska	10	Kamienica	260
82	Biskupia	11-13	Kamienica	330, 331
83	Biskupia	14	Magazyn	185/1
84	Biskupia	15	dawny browar (Höcherl - Bräu. Act. Ges.), nast. Chełmińska fabryka urządzeń szpitalnych	329/5
85			Teren koszar artylerii przy ul. Biskupiej i gen. Jastrzębskiego	
86	Biskupia	18	Zespół koszar - budynek koszar (oficerski?)	420/44
87	Biskupia	16 A	Zespół koszar - budynek mieszkalny	420/21
88	Biskupia	16 B	Zespół koszar - budynek mieszkalny	420/21
89	Biskupia	16 C	Zespół koszar - budynek mieszkalny	420/40
90	Biskupia	16 D	Zespół koszar - budynek mieszkalny	420/42
91	Biskupia	17	Kamienica	329/2
92	Biskupia	23-23A	Budynek mieszkalny w zespole browaru	377/4
93	Biskupia		Budynek gospodarczy w zespole browaru	377/4
94	Dominikańska	1	Dom	299
95	Dominikańska	2	Dom	232
96	Dominikańska	3	Kamienica	298
97	Dominikańska	4	Kamienica	233
98	Dominikańska	6	Kamienica	225
99	Dominikańska	7	Kamienica	296
100	Dominikańska	8	Kamienica	224
101	Dominikańska	9	Mur z przejazdem	294
102	Dominikańska	10	Kamienica	223
103	Dominikańska	11	Dom	294
104	Dominikańska	12	Kamienica	221/2
105	Dominikańska	14	Kamienica	211/2
106	Dominikańska	15	Kamienica	279
107	Dominikańska	15B	Wodociągowa wieża ciśnień	277
108	Dominikańska	16	Kamienica	209/2
109	Dominikańska	18	Kamienica	238
110	Dominikańska	19	Kamienica	273
111	Dominikańska	20	Ogrodzenie z przejazdem	239
112	Dominikańska	21	Dom mieszkalny	272
113	Dominikańska	22	Kamienica	240

114	Dominikańska	23	Kamienica	271
115	Dominikańska	24	Dom	245, 246
116	Dominikańska	25	Kamienica	270
117	Dominikańska	26	Kamienica	243/1
118	Dominikańska	27	Dom mieszkalny	268
119	Dominikańska	28	Dom	244
120	Dominikańska	29	Kamienica	255/1, 255/2
121	Dominikańska	31	Dom	254
122	Dominikańska	33	Kamienica	253
123	Dominikańska	34	Dom	196
124	Dworcowa	1	Starostwo Powiatowe, ob. Urząd Miasta	24/8
125	Dworcowa	3	Starostwo Powiatowe, ob. Bank i budynek mieszkalny	26
126	Dworcowa	4	Budynek mieszkalny	93/1
127	Dworcowa	5	Kamienica	27/4
128	Dworcowa	5b	Budynek mieszkalny	27/4, 24/11
129	Dworcowa	6	Kamienica	94/2
130	Dworcowa	7	Dom	335/2
131	Dworcowa	8	Kamienica	95/1
132	Dworcowa	9	Dom	32
133	Dworcowa	9a	Klinika chirurgiczna prof. L. Rydygiera, ob. budynek mieszkalny	23/3
134	Dworcowa	11	Kamienica	34
135	Dworcowa	13	Dom z ogrodzeniem	35
136	Dworcowa	14	Budynek mieszkalny	107/9
137	Dworcowa	15	Kamienica	36/2
138	Dworcowa	17	Kamienica	36/1
139	Dworcowa	18	Willa	111
140	Dworcowa	19	Willa	37
141	Dworcowa	20-22	Szkoła/Gimnazjum Specjalne nr 3	112/2
142	Dworcowa	21	Ochronka miejska, ob. budynek mieszkalny	72/2
143	Dworcowa	23	Hotel "Dworcowy"	73/2
144	Dworcowa	23	Kinoteatr "Rondo"	73/1
145	Dworcowa	24	Kamienica	114
146	Dworcowa	26-28	Kamienica	127
147	Dworcowa	27	Kamienica	81/2
148	Dworcowa	29	Kamienica	82
149	Dworcowa	30	Kamienica	128/6
150	Dworcowa	31	Dom z ogrodzeniem	83/2
151	Dworcowa	32	Kamienica	129
152	Dworcowa	33	Kamienica	84
153	Dworcowa	34	Powiatowy Inspektorat Oświaty, ob. budynek mieszkalny	146
154	Dworcowa	35	Kamienica	85
155	Dworcowa	36	Budynek mieszkalny	147/1
156	Dworcowa	37	Dom	209/8
157	Dworcowa	38	Budynek bractwa strzeleckiego (Kaiser Wilhelm Schützenhaus), obecnie kościół księży Pallotynów	166/1
158	Dworcowa	39	Budynek mieszkalny pracowników kolei	209/11, 209/12
159	Dworcowa	41	Dworzec kolejowy	209/13
160	Dworcowa	41	Magazyn kolejowy	209/3
161	Franciszkańska	1	Kamienica	259/2
162	Franciszkańska	2	Budynek mieszkalny	333

163	Franciszkańska	4	Budynek mieszkalny	334
164	Franciszkańska	8	Plebania	383
165	Franciszkańska	10	Budynek mieszkalny w zespole plebanii	383
166	Franciszkańska	12	Kamienica	388
167	Franciszkańska	14	Budynek mieszkalny	389
168	Franciszkańska	16	Budynek mieszkalny	392
169	Grudziądzka	1	Kamienica	372
170	Grudziądzka	2	Kamienica	415/2
171	Grudziądzka	3	Kamienica	
172	Grudziądzka	4	Kamienica	416
173	Grudziądzka	5	Kamienica	365
174	Grudziądzka	7	Kamienica	
175	Grudziądzka	7	Spichlerz	364
176	Grudziądzka	8	Dom mieszkalny	418
177	Grudziądzka	9	Zajazd	75
178	Grudziądzka	9a	Kamienica	75
179	Grudziądzka	10	Kamienica	91
180	Grudziądzka	11	Kamienica	76
181	Grudziądzka	12	Kamienica	92
182	Grudziądzka	14	Kamienica	93
183	Grudziądzka	15	Kamienica	78/4
184	Grudziądzka	16	Budynek mieszkalny	94
185	Grudziądzka	18	Kamienica	95
186	Grudziądzka	18	Oficyna	95
187	Grudziądzka	19	Kamienica	71/3
188	Grudziądzka	20	Kamienica	96
189	Grudziądzka	21	Kamienica	86
190	Grudziądzka	22	Kamienica	97
191	Grudziądzka	23	Kamienica	81
192	Grudziądzka	24	Kamienica	100
193	Grudziądzka	25	Kamienica	82
194	Grudziądzka	26	Budynek mieszkalny	101
195	Grudziądzka	27	Kamienica	83/1
196	Grudziądzka	28	Kamienica	102
197	Grudziądzka	29	Kamienica	64
198	Grudziądzka	30	Budynek mieszkalny	103
199	Grudziądzka	31	Kamienica	65
200	Grudziądzka	33	Kamienica	84
201	Grudziądzka	34	Kamienica	105
202	Grudziądzka	36	Kamienica	106/3
203	Hallera	1	Kamienica	414
204	Hallera	2	Budynek mieszkalny	404/2
205	Hallera	3	Kamienica	421
206	Hallera	4	Budynek mieszkalny	404/1
207	Hallera	6	Dom	405
208	Hallera	7-7a	Dom	425
209	Hallera	8	Budynek mieszkalny	412/1
210	Hallera	9	Kamienica	426
211	Hallera	10	Dom	465
212	Hallera	11	Zabudowania szkoły kadetów (Koszary Fryderykowskie) - skrzydło zachodnie	486/5
213	Hallera	12	Dom	466
214	Hallera	13	Zabudowania szkoły kadetów (Koszary Fryderykowskie)- budynek mieszkalny koszar	486/5
215	Hallera	16	Dom	481

216	Hallera	18	Dom	482
217	Kamionka	1	Dom	172
218	Kamionka	2	Dom	1
219	Kamionka	3	Biurowiec w zespole gazowni miejskiej	167/2
220	Kamionka	3	Stolarnia w zespole gazowni miejskiej	165
221	Kamionka	3a	Budynek mieszkalny	167/1
222	Kamionka	5	Kamienica	123
223	Kamionka	6	Kamienica z ogrodzeniem	3
224	Kamionka	10	Kamienica z ogrodzeniem	5
225	Kamionka	12	Kamienica	6/1, 6/2
226	Kamionka	14	Budynek mieszkalny	9
227	Kamionka	18	Kamienica	91
228	Kamionka	20	Kamienica	85
229	Kilińskiego	9	Budynek administracyjny wodociągów miejskich, ob. mieszkalny	159/1
230	Kilińskiego	9	Budynek biurowy wodociągów miejskich, ob. mieszkalny	159/2
231	Klasztorna	1	Budynek mieszkalny	384
232	Klasztorna	2	Budynek mieszkalny	323
233	Klasztorna	3	Budynek mieszkalny	386/1
234	Klasztorna	4	Budynek mieszkalny	324
235	Klasztorna	6	Dom	325
236	Klasztorna	8	Budynek mieszkalny	326
237	Klasztorna	10	Budynek mieszkalny	381/4
238	Klasztorna	12	Dom (przedszkole)	435
239	Kościelna	2	Dom	20/3
240	Kościelna	4	Dom	20/5
241	Kościelna	5	Dom	18
242	Kościelna	6	Dom	23/1
243	Kościelna	12	Kamienica	28
244	Kościelna	14	Kamienica	29
245	Kościuszki	1	Willa z ogrodzeniem Dom i pracownia malarza A. Piotrowicza	42/1, 42/4
246	Kościuszki	2	Willa	64, 66
247	Kościuszki	3	Willa	41
248	Kościuszki	4	Willa	60
249	Kościuszki	5	Willa	40
250	Kościuszki	6	Willa	55
251	Kościuszki	7	Willa	39
252	Kościuszki	9	Willa	38/10
253	Kościuszki	10	Willa z ogrodzeniem	20
254	Kościuszki	12	Willa	18/2
255	Kościuszki	14	Willa	17
256	Leśna	5/7	Chałupa	127, 128
257	Łożyńskiego	3	Kamienica	21, 46
258	Łunawska	7	Dom	201/7
259	Młyńska	1a	Willa	67
260	Młyńska	1	Kamienica	68
261	Młyńska	2	Kamienica	75/2
262	Młyńska	3	Kamienica	69
263	Młyńska	4	Kamienica	76
264	Młyńska	5	Kamienica	70
265	Młyńska	5A	Oficyna	70
266	Młyńska	6	Kamienica	77
267	Młyńska	8	Kamienica	78/1

268	Młyńska	10	Dom	79/4
269	Młyńska	12	Kamienica	175
270	Młyńska	16	Kamienica	179/1
271	Młyńska	22	Kamienica	185
272	Młyńska	24	Dom	189
273	Młyńska	26	Kamienica	190
274	Młyńska	28	Dom	192/2
275	Nad Groblą	1	Dom	86/8
276	Oгородowa	5	Dom	
277	Oгородowa	6	Kamienica	139
278	Okrężna	7	Dom	182/2
279	Parkowa	1	Willa z ogrodzeniem	56
280	Parkowa	2	Kamienica czynszowa	62
281	Parkowa	3	Kamienica czynszowa	57
282	Parkowa	4	Kamienica	63
283	Parkowa	5	Lazaret garnizonu	44/1
284	Plac Wolności	1	Gmach Inspekcji Wodnej	529
285	Plac Wolności	2	Kamienica	119/1
286	Plac Wolności	3	Kamienica	123
	Plac Wolności 4 --> patrz Al. 3 Maja 5			
287	Planty Kolejowe	2	Budynek mieszkalny kolei	48/2
288	Planty Kolejowe	2	Budynek gospodarczy przy bud. kolejowym	48/1
289	Podgórna	4	Dom	5
290	Podgórna	8	Dom	117
291	Podgórna	18	Dom	123, 124
292	Podgórna	27	Dom	135
293	Podgórna	32	Dom	169/1
294	Podmurna	1	Kamienica	84
295	Polna	1	Kamienica	174
296	Polna	2	Dom	80/6
297	Polna	3	Kamienica	174
298	Polna	5	Kamienica	176
299	Polna	7	Kamienica	178/2
300	Polna	9	Kamienica	180/2
301	Polna	11	Kamienica	183
302	Polna	13	Kamienica	187
303	Polna	13a	Oficyna	186
304	Polna	15	Kamienica	188/4
305	Polna	15a	Oficyna	188/1
306	Polna	17	Kamienica	191/9
307	Polna	19	Kamienica	191/4
308	Poprzeczna	1	Dom	27
309	Poprzeczna	2	Kamienica	24
310	Poprzeczna	3	Kamienica	35
311	Poprzeczna	5	Kamienica	45
312	Poprzeczna	6	Dom	34
313	Poprzeczna	8	Dom	44
314	Poprzeczna	9	Dom	79
315	Poprzeczna	11	Dom	80
316	Poprzeczna	13	Kamienica	85
317	Poprzeczna	14	Spichlerz	71/2
318	Poprzeczna	16	Magazyn (d. oficyna)	98
319	Poprzeczna	17	Dom	110
320	Poprzeczna	18A	Dom	119/1
321	Poprzeczna	19	Dom	111/1

322	Poprzeczna	21	Dom	528
323	Poprzeczna	26A	Budynek mieszkalny	156
324	Portowa	4	Dom	147
325	Powisłe	3A	Dom mieszkalny	2/3, obr. 0008
326	Powstańców Wielkopolskich	1	Budynek mieszkalny	91
327	Powstańców Wielkopolskich	2	Budynek mieszkalny	102, 103
328	Powstańców Wielkopolskich	3	Budynek mieszkalny	89/3
329	Powstańców Wielkopolskich	4	Budynek mieszkalny	101/2
330	Powstańców Wielkopolskich	5	Budynek mieszkalny	89/1
331	Powstańców Wielkopolskich	6	Budynek mieszkalny	100/2
332	Powstańców Wielkopolskich	8	Budynek mieszkalny	99/4
333	Powstańców Wielkopolskich	10	Budynek mieszkalny	98
334	Powstańców Wielkopolskich	12	Budynek mieszkalny	97/2
335	Rybacka	1	Dom	265
336	Rybacka	2	Poczta	285/4
337	Rybacka	3	Dom	263
338	Rybacka	5	Dom	258/2
339	Rybacka	5a	Dom	258/2
340	Rybacka	6	Dom	286
341	Rybacka	7	Kamienica	257
342	Rybacka	8	Dom	269
343	Rybacka	9	Dom	256
344	Rycerska	1	Dom	315
345	Rycerska	3	Dom	312
346	Rycerska	4	Kamienica	350/1
347	Rycerska	5	Kamienica	311
348	Rycerska	7	Dom	310
349	Rycerska	9	Kamienica	309
350	Rycerska	10	Dom	51
351	Rycerska	11	Dom	308
352	Rycerska	12	Dom	53
353	Rycerska	13	Kamienica	307
354	Rycerska	14	Kamienica	54
355	Rycerska	15	Kamienica	42
356	Rycerska	17	Kamienica	33
357	Rycerska	21	Kamienica	23/4
358	Rycerska	22	Magazyn	61
359	Rycerska	24	Dom	66
360	Rycerska	25	Dom	44
361	Rycerska	27	Kamienica	46
362	Rycerska	35	Spichlerz	48
363	Pl. Rydygiera	1	Budynek główny w zespole szpitala	231/2
364	Pl. Rydygiera	1a	Przychodnie- budynek w zespole szpitala	231/2
365	Rynek	1	Kamienica	403
366	Rynek/Hallera 2b	2	Budynek mieszkalny z oficyną	402
367	Rynek	3	Kamienica	401
368	Rynek	4	Kamienica	400

369	Rynek	6	Kamienica	398
370	Rynek	7	Kamienica	397
371	Rynek	8	Kamienica	396
372	Rynek	9	Kamienica	348
373	Rynek	10	Kamienica	346
374	Rynek	11	Kamienica	345
375	Rynek	12	Kamienica	341/2
376	Rynek	13	Kamienica	342
377	Rynek	14	Kamienica	285/2
378	Rynek	15	Kamienica	288/1
379	Rynek	16	Kamienica	284/1
380	Rynek	17	Kamienica	283/4
381	Rynek	18	Kamienica	289
382	Rynek	19	Kamienica	290/2
383	Rynek	20	Kamienica	291/2
384	Rynek	21	Kamienica	351/2
385	Rynek	22	Kamienica	359
386	Rynek	23	Kamienica	360
387	Rynek	23	Spichlerz	360
388	Rynek	26	Kamienica	370
389	Rynkowa	2	Dom	314/1
390	Rynkowa	3	Kamienica	282/1
391	Rynkowa	4	Dom	304
392	Rynkowa	5	Kamienica	281
393	Rynkowa	7	Kamienica	237
394	Rynkowa	8	Kamienica	302
395	Rynkowa	9	Kamienica	234
396	Rynkowa	10	Kamienica	295/2
397	Rynkowa	11	Dom	213
398	Skargi	2	Budynek mieszkalny	213/2
399	Stare Planty	2	Kamienica	216
400	Stare Planty	5a	Mur	209/1
401	Stare Planty	6	Kamienica	205
402	Stare Planty	8	Dom	203
403	Stuzienna	1-1a	Dom	1/2, 1/3
404	Szkolna	1	Dom	382
405	Szkolna	2	Dom	349
406	Szkolna	3	Budynek mieszkalny	381/1
407	Szkolna	8	Budynek mieszkalny	336
408	Szkolna	10	Budynek mieszkalny	328/2
409	Szkolna	12	Budynek mieszkalny	327
410	Św. Ducha	1	Dom	519/1
411	Św. Ducha	2	Dom	480
412	Św. Ducha	3	Dom	518
413	Św. Ducha	4	Kamienica	479
414	Św. Ducha	5	Dom	517
415	Św. Ducha	6	Dom	478
416	Św. Ducha	7	Dom	516/1
417	Św. Ducha	8	Dom	477
418	Św. Ducha	9	Dom	515
419	Św. Ducha	10	Dom	476
420	Św. Ducha	11	Dom	513/1
421	Św. Ducha	12	Dom	475
422	Św. Ducha	13	Dom	512/2
423	Św. Ducha	15	Dom	511

424	Św. Ducha	16	Dom	473
425	Św. Ducha	17	Dom	509
426	Św. Ducha	19	Dom	507
427	Św. Ducha	21	Dom	506/1
428	Św. Ducha	23	Kamienica	505
429	Świętojerska	1	Willa lekarza powiatowego	145/2
430	Świętojerska	2	Budynek mieszkalny	131
431	Świętojerska	3	Ewangelicki dom towarzystw, ob. Państwowa Szkoła Muzyczna I stopnia im. G. G. Gorczyckiego	148/3
432	Świętojerska	5	Gmach policji (d. kamienica)	151
433	Świętojerska	6	Budynek mieszkalny	138/1
434	Świętojerska	8	Budynek mieszkalny	141
435	Świętojerska	10	Budynek mieszkalny	142
436	Świętojerska	11	Budynek mieszkalny	154
437	Toruńska	1	Kamienica	395
438	Toruńska	2	Dom	446
439	Toruńska	4	Kamienica	447
440	Toruńska	5	Dom	454
441	Toruńska	6	Kamienica	448
442	Toruńska	7	Dom	455
443	Toruńska	8	Kamienica	449
444	Toruńska	9	Dom	462
445	Toruńska	10	Dom	450
446	Toruńska	11	Dom	469
447	Toruńska	12	Budynek frontowy	451
448	Toruńska	13	Kamienica	470
449	Toruńska	14	Dom	452
450	Toruńska	15	Dom	472
451	Toruńska	16	Budynek mieszkalny	501
452	Toruńska	17	Dom	502
453	Toruńska	18	Budynek mieszkalny	490/4
454	Toruńska	19	Dom	503
455	Toruńska	22	Budynek mieszkalny	493/2
456	Toruńska	23	Dawna rogatka	251
457	Toruńska	24	Budynek mieszkalny	494
458	Toruńska	26	Zespół rzeźni - budynek mieszkalny dyrektora	495/1
459	Toruńska	26	Zespół rzeźni - budynek rzeźni	495/2
460	Toruńska	26	Zespół rzeźni - ogrodzenie	495/1, 495/2
461	Toruńska	27	Budynek mieszkalny	254
462	Toruńska	28	Budynek mieszkalny	497/6
463	Toruńska	29	Budynek mieszkalny	232/3
464	Toruńska	30	Budynek mieszkalny	498/2
465	Toruńska	32	Budynek mieszkalny	48, 49
466	Toruńska	33	Budynek mieszkalny	193/2
467	Toruńska	36	Budynek mieszkalny	53
468	Toruńska	66	Budynek mieszkalny	484/2, 485
469	Wałowa	1	Magazyn	525
470	Wałowa	2	Budynek mieszkalny	519/2
471	Wałowa	10	Budynek mieszkalny	515
472	Wodna	1	Dom	11
473	Wodna	2	Kamienica	218
474	Wodna	4	Kamienica	229
475	Wodna	5	Kamienica	20/1
476	Wodna	6	Kamienica	230

477	Wodna	7	Kamienica	21/4
478	Wodna	8	Kamienica	231
479	Wodna	9	Dom	31
480	Wodna	10	Spichlerz, ob. budynek mieszkalny	299
481	Wodna	11	Kamienica	32
482	Wodna	12	Kamienica	300
483	Wodna	13	Dom	39
484	Wodna	14	Oficyna	301
485	Wodna	15	Dom	40
486	Wodna	16	Kamienica	305
487	Wodna	17	Dom	52
488	Wodna	18	Dom	306
489	Wodna	19	Kamienica	68
490	Wodna	20	Dom	307
491	Wodna	21	Kamienica	69
492	Wodna/Rycerska	22	Kamienica	355
493	Wodna	23	Kamienica	72
494	Wodna	25	Kamienica	73
495	Wodna/Grudziądzka	26	Kamienica	362
496	Wodna	26a	Kamienica	362
497	Wodna	26b	Kamienica	362
498	Wodna	27	Kamienica	74
499	Wodna	28	Dom z oficyną	419
500	Wodna	29	Budynek mieszkalny z oficyną	90
501	Wodna	31	Kamienica	107
502	Wodna	32	Budynek mieszkalny	424
503	Wodna	33	Dom	112/4
504	Wodna	35	Dom	132
505	Wodna	34	Zabudowania szkoły kadetów (Koszary Fryderykowskie) - skrzydło wschodnie	486/6
506	Wodna	36		
507	Wodna	38	Zabudowania szkoły kadetów (Koszary Fryderykowskie) - budynek latryny	487
508	Wojska Polskiego	5	Budynek mieszkalny	116
509	Wojska Polskiego	7	Budynek mieszkalny	115/6
510	Wojska Polskiego	9	Budynek mieszkalny	115/8
511	Wojska Polskiego	11	Budynek mieszkalny	341/11
512	Wojska Polskiego	13	Budynek mieszkalny	341/10
513	Wojska Polskiego	15	Budynek mieszkalny	341/3
514	Wojska Polskiego	17	Budynek mieszkalny	105
515	Zielona	3	Kamienica	137
516	Żeglarska	2	Dawna karczma	151
517	Żeglarska	6	Dom	143
518			Filary mostu kolejowego na rzece Fryba (Browina)	159, obr. 4

Źródło: Wojewódzki Konserwator Zabytków w Toruniu (Zabytki nieruchome architektury, budownictwa, cmentarze i zielen komponowana ujęte w wojewódzkiej ewidencji zabytków).

4.3. Zabytki archeologiczne

L.p.	Numer obszaru AZP	numer stanowiska na obszarze	numer stanowisk a w	funkcja obiektu	kultura	bliższa chronologia
------	-------------------	------------------------------	---------------------	-----------------	---------	---------------------

			miejsco ści			
1.	33-42	1	001	cmentarzysko, osada, punkt osadniczy		późny laten okres rzymski okres halsztacki okres lateński późne średniowiecze wczesne średniowiecze
2.	33-42	52	001	osada		późne średniowiecze
3.	33-42	57	002	osada		późne średniowiecze
4.	33-42	58	003	osada		późne średniowiecze
5.	33-42	59	005	osada		okres rzymski późne średniowiecze
6.	33-42	60	006	śląd osadniczy		okres halsztacki okres lateński
7.	33-42	61	006	osada		późne średniowiecze okres lateński wczesne średniowiecze (XI w.)
8.	33-42	63	007	śląd osadniczy		wczesne średniowiecze
9.	33-42	64	008	punkt osadniczy osada		okres rzymski pradzieje wczesne średniowiecze (IX-XI w.)
10.	33-42	65	009	znalezisko luźne		schyłek paleolitu
11.	33-42	66	000	znalezisko luźne	maglemoska	schyłek paleolitu
12.	33-42	67	000	znalezisko luźne		późne średniowiecze
13.	33-42	68	000	cmentarzysko	łużycka	IV-V okres epoki brązu
14.	33-42	69	000	cmentarzysko	łużycka	okres halsztacki
15.	33-42	70	000	cmentarzysko	pomorska	-
16.	33-42	71	000	znalezisko luźne		okres rzymski
17.	33-42	72	000	cmentarzysko		wczesne średniowiecze
18.	33-42	73	000	cmentarzysko		wczesne średniowiecze
19.	33-42	74	000	cmentarzysko (?)		okres halsztacki
20.	33-42	75	000	skarb		epoka brązu
21.	33-42	95	000	starówka		późne średniowiecze czasy nowożytnie
22.	33-42	96	000	osada		wczesne średniowiecze późne średniowiecze
23.	33-42	112	026	punkt osadniczy		późne średniowiecze nowożytność
24.	33-42	114	028	punkt osadniczy		późne średniowiecze

Źródło: Wojewódzki Konserwator Zabytków w Toruniu

5. Zabytki ruchome - wpisane do rejestru zabytków (nie wchodzą w skład gminnej ewidencji zabytków)

Lp.	Położenie obiektu	Obiekt	Data decyzji	Nr rejestru
1.	Ratusz – Muzeum Ziemi Chełmińskiej	Kopia XVIII- wiecznej szafy z ok. 1900 r.	01.12.1986.	B/155
2.	Ratusz	Malowidło z 1743 r.	01.12.1986.	B/12
3.	Kościół p.w. ŚŚ. Jana Chrzyciela i Jana Ewangelisty	Wyposażenie wnętrza	17.12.1929.	A/416
4.	Kościół p.w. ŚŚ. Jana Chrzyciela i Jana Ewangelisty	Ołtarz główny	01.07.1985.	B/45/1
5.	Kościół p.w. ŚŚ. Jana Chrzyciela i Jana Ewangelisty	Płyta nagrobna Arnolda Lischorena	01.07.1985.	B/45/2
6.	Kościół p.w. ŚŚ. Jana Chrzyciela i Jana Ewangelisty	Epitafium zakonnic w kaplicy św. Marii Magdaleny	01.07.1985.	B/45/3
7.	Kościół p.w. ŚŚ. Jana Chrzyciela i Jana Ewangelisty	Organy, 1580, 1593-1619	01.07.1985.	B/45/4
8.	Kościół p.w. ŚŚ. Jana Chrzyciela i Jana Ewangelisty	Polichromia ścienna – fryz podokienny (44 sceny)	01.07.1985.	B/45/5
9.	Kościół p.w. ŚŚ. Jana Chrzyciela i Jana Ewangelisty	Ambona	01.07.1985.	B/45/6
10.	Kościół p.w. ŚŚ. Jana Chrzyciela i Jana Ewangelisty	Obraz Pieta z prezbiterium, 2 ćw. XVII w., 1893	22.12.1986.	B/45/7
11.	Kościół poklasztorny franciszkanów p.w. ŚŚ. Jakuba i Mikołaja	Wyposażenie wnętrza	10.12.1929.	A/391
12.	Kościół poklasztorny dominikanów p.w. ŚŚ. Piotra i Pawła	Wyposażenie wnętrza	30.11.1929.	A/390
13.	Kościół poklasztorny dominikanów p.w. ŚŚ. Piotra i Pawła	Polichromia Rzeź niewiniątek XIV/XV w.	26.03.1981.	B/69
14.	Kościół farny p.w. Wniebowzięcia NMP	Wyposażenie wnętrza	30.11.1929.	A/392
15.	Kościół farny p.w. Wniebowzięcia NMP	Ołtarz główny 1708-1710	02.07.1991.	B/37/1
16.	Kościół farny p.w. Wniebowzięcia NMP	Zespół polichromii	27.03.1981.	B/37/2
17.	Kościół filialny p.w. Świętego Ducha	Dwa fragmenty malowideł ściennych XV/XVI w.	10.12.1955.	B/16

Źródło: Wojewódzki Konserwator Zabytków w Toruniu

6. Działania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

6.1. Cele programu

1. Gminny program opieki nad zabytkami ma na celu w szczególności:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;

Działania podejmowane przez miasto:

- Działania z zakresu punktu nr 1 i 2 dotyczą w szczególności uwzględnianiu problematyki ochrony zabytków na etapie tworzenia takich dokumentów jak: studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego miasta; plany zagospodarowania przestrzennego; strategia rozwoju miasta, lokalny program rewitalizacji, itd.
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
Działania podejmowane przez miasto:
- Wydawane są decyzje administracyjne stanowiące pozwolenie na działania konserwatorskie, remontowe przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków oraz znajdujące się na obszarze wpisanym do rejestru zabytków;
  - Udzielane są dotacje do robót konserwatorskich, restauratorskich czy prac budowlanych do obiektów wpisanych do rejestru zabytków oraz planowane jest udzielanie takiego wsparcia do obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
  - Miasto prowadzi prace remontowe, budowlane i adaptacyjne w zabytkowych obiektach komunalnych dotyczy to zarówno mieszkań komunalnych - bieżące remonty, remonty kapitalne, wymiana stolarki okiennej itd. jak i budynków w zakresie ich konserwacji i adaptacji do nowych funkcji.
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
Działania podejmowane przez miasto:
Prace budowlane podejmowane w ramach działań rewitalizacyjnych przyczyniły się do poprawy stanu technicznego jak i odbioru wizualnego przestrzeni publicznych w mieście. Dotyczy to wymiany nawierzchni Rynku i głównego ciągu spacerowego miasta - reprezentacyjnej ulicy Grudziądzkiej; remont ratusza miejskiego - wybitnego dzieła architektury renesansowej; prace remontowe i adaptacyjne budynku przy ul. Grudziądzkiej 36. Działania dotyczące krajobrazu kulturowego koncentrują się głównie na planowaniu przestrzennym i polegają na przeciwdziałaniu realizacji dużych kubatur przesłaniających sylwetę miasta czy mogących negatywnie wpływać na postrzeganie krajobrazu, między innymi przez wprowadzanie obcych kulturowo form zabudowy.
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
Działania podejmowane przez miasto:
- Dofinansowywanie prac konserwatorskich, restauratorskich oraz robót budowlanych przy obiektach zabytkowych z budżetu miasta - w ramach posiadanych środków i możliwości;
  - Adaptacja budynku przy ul. Grudziądzkiej 36;
  - Adaptacja kaplicy św. Marcina na potrzeby biblioteki - pozwoliło to na remont zabytku czyli poprawę jego stanu technicznego oraz nadanie mu funkcji użytkowej, dzięki czemu obiekt posiada gospodarza i jest wykorzystywany,
  - Festiwal: Perspektywy — 9 Hills Festival - organizowany corocznie na terenie miasta z wykorzystaniem zabytkowej przestrzeni oraz wnętrz - przede wszystkim podwórek.
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
Działania podejmowane przez miasto:
Na zasadzie porozumienia zawartego pomiędzy wojewodą kujawsko - pomorskim a burmistrzem Chełmna część uprawnień wojewódzkiego konserwatora zabytków została przekazana miejskiemu konserwatorowi zabytków. Przekazanie kompetencji pozwala na skrócenie czasu uzyskania pozwolenia na prowadzenie określonych działań oraz przybliżyć dostępność interesanta to urzędu konserwatorskiego.
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.
Działania podejmowane przez miasto:
W okresie letnim (w sezonie turystycznym) udostępniane są wnętrza nieczynnych kościołów a zwiedzanie w tych obiektach dozorują osoby zatrudniane przez miasto.

2. Działania szczegółowe przewidywane do realizacji w okresie 2021 – 2024:

1) Przygotowanie i podjęcie uchwały w sprawie udzielania dotacji do obiektów zabytkowych znajdujących się w Gminnej Ewidencji Zabytków;

2) Aktualizacja kart adresowych polegająca na weryfikacji faktycznej wartości obiektu zabytkowego; wykreślanie z ewidencji budynków, które utraciły walory zabytkowe; wymiana kart adresowych według obecnie obowiązującego wzoru i procedury – jeśli zajdzie taka potrzeba;

3) Umieszczenie wykazu obiektów zabytkowych na stronie internetowej miasta Chełmna wraz z kartami ewidencyjnymi lub dokumentacją fotograficzną, jeśli pozwolą na to możliwości techniczne;

4) Wspieranie finansowe w pracach konserwatorskich, restauratorskich i robotach budowlanych właścicieli nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków – w ramach posiadanych środków budżetowych.

5) Przygotowanie i wdrożenie tzw. „uchwały krajobrazowej” co pozwoli na uporządkowanie wyglądu i lokalizacji urządzeń reklamowych w mieście i przyczyni się do poprawy ładu przestrzennego w mieście ze szczególnym uwzględnieniem obszaru zabytkowego.

6) podejmowanie działań „edukacyjnych” wobec mieszkańców miasta, uczestników procesu remontowo – budowlanego na obiektach zabytkowych (inwestora, projektanta, wykonawców), użytkowników mieszkań w obiektach zabytkowych.

6.2. Źródła finansowania zabytków

Prowadzenie prac konserwatorskich czy remontowych w obiektach zabytkowych jest bardziej czasochłonne i kosztowne niż w przypadku budynków nie posiadających walorów zabytkowych. Budynki zabytkowe często posiadają w elewacji wystrój architektoniczny, który najczęściej podlega destrukcji głównie przez warunki atmosferyczne, upływ czasu a niestety czasem dewastację. Odtworzenie sztukaterii, czy chociażby detali jak boniowania lub opaski okienne wymaga udziału fachowca w pracach remontowych i większego nakładu pracy. Nie wspominając nawet o polichromiach czy innych elementach malarskich występujących w obiekcie a wymagających konserwacji. Aby ułatwić właścicielom obiektów prowadzenie prac konserwatorskich i remontowych istnieje możliwość uzyskania dofinansowania do tych prac z różnych źródeł. Zasady finansowania opieki nad zabytkami określa rozdział 7 ustawy (art. od 71 do art. 83b) gdzie szczegółowo opisano sposób i zasady finansowania prac związanych z zabytkami. Artykuł 81, ust. 1, ustawy określa, że: "W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale." Należy zauważyć, że poprzednia wersja tego artykułu przewidywała możliwość dofinansowania jedynie prac przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków natomiast od 9 września 2017 r. (art. 1 pkt 10 ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw /Dz.U. z 2017 r. poz. 1595/) dopuszczono również możliwość dofinansowania obiektów umieszczonych w gminnej ewidencji zabytków. Jest to bardzo istotna zmiana gdyż zdecydowanie poszerza krąg obiektów kwalifikujących się do udzielenia wsparcia. Jednak aby móc udzielić dofinansowania konieczne są uchwały organów stanowiących określające regulamin przyznawania dotacji. Jeśli uchwały te podjęte zostały przed wejściem w życie zmiany obejmującej objęcie dotacją obiekty wpisane do gminnej ewidencji zabytków - udzielenie dotacji zawężone jest jedynie do obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Poniżej przedstawione zostaną wybrane źródła finansowania prac przy zabytkach:

1) Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

Podstawa przyznania dotacji określona została w: rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz. U. z 1 września 2017 r. poz. 1674).

Kwoty jakie są przeznaczone na udzielenie dotacji, cele strategiczne oraz regulamin programu określone są corocznie przez ministerstwo i dostępne na właściwej stronie internetowej.

2) Samorząd Województwa Kujawsko - Pomorskiego:

Podstawa przyznania dotacji określona została w: uchwale Nr XXV/497/08 Sejmiku Województwa Kujawsko-Pomorskiego z dnia 8 września 2008 r. w sprawie ustalenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków położonych na obszarze województwa kujawsko-pomorskiego (Dziennik Urzędowy Województwa Kujawsko-Pomorskiego Nr 133, poz. 2100, z 2009 r. Nr 43, poz. 938 i Nr 124, poz. 2064 oraz z 2012 r. poz. 2029).

3) Kujawsko - Pomorski Wojewódzki Konserwator Zabytków:

Zasady udzielania dotacji dostępne są na stronie internetowej WKZ Toruń.

4) Powiat Chełmiński:

Podstawa przyznania dotacji określona została w: uchwale Nr III/34/2015 Rady Powiatu Chełmińskiego z dnia 17 marca 2015 r. w sprawie określenia zasad i trybu udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków (Dz. Urz. Woj. Kuj-Pom. z 2015 r. poz. 895)

5) Gmina Miasta Chełmna:

Podstawa przyznania dotacji określona została w: uchwale Nr XLII/284/2006 Rady Miasta Chełmna z dnia 7 marca 2006 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków (Dz. Urz. Woj. Kuj. - Pom. Nr 87 poz. 1363).

7. Zakończenie

Gminny Program Opieki Nad Zabytkami jest dokumentem opracowywanym obowiązkowo – wynikającym z ustawy. Może być on jedynie kolejnym opracowaniem wymaganym przez prawo ale może też być wskazówką do działań podejmowanych wobec zabytków. Ma to szczególne znaczenie w Chełmnie, gdzie ilość pojedynczych budynków zabytkowych oraz powierzchnia objęta ochroną konserwatorską jest bardzo duża. Jest to też forma przypomnienia o konieczności dbania o dobro, które posiadamy i powinniśmy zachować je w stanie niepogorszonej. W punkcie 6 określono zadania na najbliższe 4 lata, jakie należy wykonać z zakresu ochrony zabytków. Są to realne działania i realny horyzont czasowy ich realizacji. Jeśli uda się wszystkie wykonać jest szansa przynajmniej na zwrócenie uwagi na problematykę obiektów zabytkowych a jeśli będą wystarczające fundusze, również na znaczącą poprawę stanu zabytkowej substancji budowlanej.

UZASADNIENIE

Gminny program opieki nad zabytkami jest jednym z podstawowych dokumentów w gminie dotyczących ochrony dóbr kultury. Zawiera on aktualny wykaz obiektów i obszarów podlegających ochronie konserwatorskiej ponadto zawarty jest rys historyczny miasta i opis najważniejszych obiektów zabytkowych. W dokumencie wskazano na możliwości pozyskania funduszy na prace konserwatorskie oraz działania jakie przewidywane są do realizacji w ramach opieki nad zabytkami w okresie najbliższych 4 lat. Odniesiono się również do dokumentów strategicznych i konserwatorskich dotyczących ochrony zabytków.

Zgodnie z obowiązującymi przepisami, projekt programu został przesłany do Kujawsko - Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu celem zaopiniowania. Pismem z dnia 10.11.2020. znak WUOZ.T.WZN.5152.2.5.2020.AD, konserwator wojewódzki poinformował o pozytywnym zaopiniowaniu programu.

W rozdziale 6 zawarto działania jakie przewidziano do realizacji w ciągu najbliższych 4 lat. Ich wdrożenie będzie w dużej mierze zależało od możliwości budżetowych miasta w szczególności w zakresie dotowania prac konserwatorskich i restauratorskich.

Z realizacji gminnego programu będzie opracowane sprawozdanie, które przedstawiane będzie radnym co dwa lata.